

Sancti Basilii Magni *Homilia De legendis gentilium libris*¹
ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

Αρχιεπισκόπου Καισαρείας Καππαδοκίας

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΝΕΟΥΣ

ΟΠΩΣ ΑΝ ΕΞ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΩΦΕΛΟΙΝΤΟ ΛΟΓΩΝ

Ἰ Πολλά με τὰ παρακαλοῦντά ἐστι συμβουλευσαι ὑμῖν, ὦ παῖδες, ἃ βέλτιστα εἶναι κρίνω, καὶ ἃ συνοίσειν ὑμῖν ἐλομένοις πεπίστευκα. Τό τε γὰρ ἡλικίας οὕτως ἔχειν, καὶ τὸ διὰ πολλῶν ἤδη γεγυμνάσθαι πραγμάτων, καὶ μὴν καὶ τὸ τῆς πάντα παιδεύουσης ἐπ' ἄμφω μεταβολῆς ἱκανῶς μετασχεῖν, ἔμπειρόν με εἶναι τῶν ἀνθρωπίνων πεποίηκεν, ὥστε τοῖς ἄρτι καθισταμένοις τὸν βίον ἔχειν ὥσπερ ὁδοῦ τὴν ἀσφαλεστάτην ὑποδεικνύειν, τῇ τε παρὰ τῆς φύσεως οἰκειότητι² εὐθύς μετὰ τοὺς γονέας ὑμῖν τυγχάνω, ὥστε μήτ' αὐτὸς ἔλαττόν τι πατέρων εὐνοίας νέμειν ὑμῖν, ὑμᾶς δὲ νομίζω, εἰ μὴ τι ὑμῶν διαμαρτάνω τῆς γνώμης, μὴ ποθεῖν τοὺς τεκόντας πρὸς ἐμὲ βλέποντας. Εἰ μὲν οὖν προθύμως δέχοισθε τὰ λεγόμενα, τῆς δευτέρας τῶν ἐπαινουμένων ἔσεσθε παρ' Ἡσιόδῳ τάξεως, εἰ δὲ μὴ, ἐγὼ μὲν οὐδὲν ἂν εἴποιμι δυσχερές, αὐτοὶ δὲ μέμνησθε τῶν ἐπῶν δηλονότι, ἐν οἷς ἐκεῖνός φησιν ἄριστον μὲν εἶναι τὸν παρ' ἑαυτοῦ τὰ δέοντα συνορῶντα, ἐσθλὸν δὲ κάκεῖνον τὸν τοῖς παρ' ἑτέρων ὑποδειχθεῖσιν ἐπόμενον, τὸν δὲ πρὸς οὐδέτερον ἐπιτήδειον ἀρχεῖον εἶναι πρὸς ἅπαντα³. Μὴ θαυμάζετε δὲ εἰ καθ' ἑκάστην ἡμέραν εἰς διδασκάλου φοιτῶσι, καὶ τοῖς ἐλλογίμοις τῶν παλαιῶν ἀνδρῶν δι' ὧν

¹ Текст приводится по изданию: Saint Basile. *Aux jeunes gens sur la manière de tirer profit des lettres Helléniques*, ed. F. Boulenger. Paris: Les Belles Lettres, 1935 (repr. 1965): 41-61.

² Структура предложения: Τό τε γὰρ ἡλικίας οὕτως ἔχειν... τῇ τε παρὰ τῆς φύσεως οἰκειότητι...; τῆς φύσεως οἰκειότητι «естественная (=родственная) близость»; ср. SS 13.29.13-16: Ἐλεύθερος δὲ εἶναι ἀπὸ δούλου καὶ Υἱὸς κληθῆναι Θεοῦ καὶ ζωοποιηθῆναι ἀπὸ θανάτου, παρ' οὐδενὸς ἑτέρου δύναται, ἢ παρὰ τοῦ τὴν κατὰ φύσιν οἰκειότητα κεκτημένου, καὶ τῆς δουλικῆς ἀξίας ἀπηλλαγμένου; ср. *ibid.* 19.48.25. Ср. Ep. 311.3-7: ...οὐδὲ νῦν ἠδυνήθην κοινωνῆσαι τῆς ὁδοῦ τῶν αἰδεσιμωτάτων ἀδελφῶν Ὑπατίω, ὃν οὐκ αὐτὸ δὴ τοῦτο εὐφημίας ἔνεκεν ἀδελφὸν ἔχω προσαγορεύειν, ἀλλὰ διὰ τὴν ὑποῦσαν ἡμῖν ἐκ φύσεως οἰκειότητα. Αἵματος γὰρ ἐσμεν τοῦ αὐτοῦ.

³ Hesiod. *Opera et dies* 293.295-297: Οὗτος μὲν πανάριστος, ὃς αὐτῶ πάντα νοήσει ...// ἐσθλὸς δ' αὖ κάκεῖνος ὃς εὖ εἰπόντι πίθηται // ὃς δὲ κε μήτ' αὐτῶ νοήει μήτ' ἄλλου ἀκούων // ἐν θυμῷ βάλλεται, ὃ δ' αὐτ' ἀχρήσιος ἀνὴρ; ср. ссылке на тот же текст у имп. Юлиана, получившего примерно то же воспитание, что и свт. Василий: Julian. *Ἐπὶ τῇ ἐξόδῳ τοῦ ἀγαθωτάτου Σαλουστίου παραμυθητικὸς εἰς ἑαυτὸν* 4.12-16: Τὸ γὰρ τοῖς ὀρθῶς ὑπ' ἄλλου γνωσθεῖσι πεισθῆναι μείζονος τῆς ἀρετῆς ὁ Ζήνων ποιεῖται γνῶρισμα τοῦ γινῶναι τίνα αὐτὸν ἐξ αὐτοῦ τὰ δέοντα, τὴν Ἡσιόδου μεθαρμόττων ῥῆσιν, Οὗτος μὲν πανάριστος, ὃς εὖ εἰπόντι πίθηται λέγων ἀντὶ τοῦ νοήση πάνθ' ἑαυτῶ.

καταλελοίपाσι λόγων συγγινομένοις ὑμῖν, αὐτός τι παρ' ἑμαυτοῦ λυσιτελέστερον ἐξευρηκέναι φημί⁴. Τοῦτο μὲν οὖν αὐτὸ καὶ συμβουλεύσων ἦκω, τὸ μὴ δεῖν εἰς ἅπαξ τοῖς ἀνδράσι τούτοις, ὥσπερ πλοίου τὰ πηδάλια τῆς διανοίας⁵ ὑμῶν παραδόντας, ἤπερ ἂν ἄγωσι, ταύτη συνέπεσθαι, ἀλλ' ὅσον ἐστὶ χρήσιμον αὐτῶν δεχομένους, εἶδέναι τί χρὴ καὶ παριδεῖν. Τίνα οὖν ἐστὶ ταῦτα καὶ ὅπως διακρινουῦμεν, τοῦτο δὴ καὶ διδάξω ἔνθεν ἑλών⁶.

II Ἡμεῖς, ὦ παιῖδες, οὐδὲν εἶναι χρῆμα παντάπασι τὸν ἀνθρώπινον βίον τοῦτον ὑπολαμβάνομεν, οὔτ' ἀγαθόν τι νομίζομεν ὅλως, οὔτ' ὀνομάζομεν, ὃ τὴν συντέλειαν ἡμῖν ἄχρι τούτου παρέχεται. Οὐκοῦν οὐ προγόνων περιφάνειαν, οὐκ ἰσχὺν σώματος, οὐ κάλλος, οὐ μέγεθος, οὐ τὰς παρὰ πάντων ἀνθρώπων τιμάς, οὐ βασιλείαν αὐτήν, οὐχ ὅ τι ἂν εἴποι τις τῶν ἀνθρωπίνων, μέγα⁷, ἀλλ' οὐδ' εὐχῆς ἄξιον κρίνομεν, ἢ τοὺς ἔχοντας ἀποβλέπομεν, ἀλλ' ἐπὶ μακρότερον προΐομεν ταῖς ἐλπίσι, καὶ πρὸς ἑτέρου βίου παρασκευὴν ἅπαντα πράττομεν⁸. Ἄ μὲν οὖν ἂν συντελῆ πρὸς τοῦτον ἡμῖν, ἀγαπᾶν τε καὶ διώκειν παντὶ σθένει χρῆναί φαμεν, τὰ δ' οὐκ ἐξικνούμενα πρὸς ἐκεῖνον ὡς οὐδενὸς ἄξια παρορᾶν. Τίς δὴ οὖν οὗτος ὁ βίος καὶ ὅπη καὶ ὅπως αὐτὸν βιωσόμεθα, μακρότερον μὲν ἢ κατὰ τὴν παροῦσαν ὀρμὴν ἐφικέσθαι, μειζόνων δὲ ἢ καθ' ὑμᾶς⁹ ἀκροατῶν ἀκοῦσαι. Τοσοῦτόν γε μὴν εἰπὼν

⁴ **φοιτῶσι... ὑμῖν.** Прямой порядок слов: φημί ἐξευρηκέναι αὐτός τι παρ' ἑμαυτοῦ λυσιτελέστερον ὑμῖν, φοιτῶσι... καὶ συγγινομένοις (уступка) τοῖς ἐλλογίμοις τῶν παλαιῶν ἀνδρῶν διὰ τῶν λόγων οὐς καταλελοίπασι.

⁵ Ср. Plat. *Clitoph.* 408a5-b4: ὅστις ψυχῇ μὴ ἐπίσταται χρῆσθαι, τούτῳ τὸ ἄγειν ἡσυχίαν τῇ ψυχῇ καὶ μὴ ζῆν κρεῖττον ἢ ζῆν πράττοντι καθ' αὐτόν· εἰ δὲ τις ἀνάγκη ζῆν εἴη, δούλῳ ἄμεινον ἢ ἐλευθέρῳ διάγειν τῷ τοιούτῳ τὸν βίον ἐστὶν ἄρα, καθάπερ πλοίου παραδόντι τὰ πηδάλια τῆς διανοίας ἄλλω, τῷ μαθόντι τὴν τῶν ἀνθρώπων κυβερνητικὴν, ἣν δὴ σὺ πολιτικὴν, ὦ Σώκρατες, ἐπονομάζεις πολλάκις, κτλ.

⁶ Ср. Hom. *Od.* 8.499-500 (Одиссей попросил Демодока спеть): ὡς φάθ', ὁ δ' ὀρμηθεὶς θεοῦ ἤρχετο, φαῖνε δ' αἰοιδῆν, // ἔνθεν ἑλών, ὡς οἱ μὲν εὐσσέλμων ἐπὶ νηῶν, κτλ.

⁷ Ср. Plat. *Resp.* 491c1-4: Ἐτι τοίνυν, ἦν δ' ἐγώ, πρὸς τούτοις τὰ λεγόμενα ἀγαθὰ πάντα φθείρει καὶ ἀποσπᾶ, κάλλος καὶ πλοῦτος καὶ ἰσχὺς σώματος καὶ συγγένεια ἐρρωμένη ἐν πόλει καὶ πάντα τὰ τούτων οἰκειᾶ. Ср. также Julian. *Ἐγκώμιον εἰς τὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντῖον* 7.49-52: ...ἔδει σοι τῆς βασιλικῆς τροφῆς δήπουθεν, ἢ τὸ μὲν σῶμα πρὸς ἰσχὺν καὶ ῥώμην καὶ εὐεξίαν καὶ κάλλος ἀσκήσει, τὴν ψυχὴν δὲ πρὸς ἀνδρείαν καὶ δικαιοσύνην καὶ σωφροσύνην καὶ φρόνησιν ἐμμελῶς παρασκευάσει, κτλ.

⁸ Издатель Ф. Буланже усматривает здесь аллюзию *Mth.* 6.33.1-3: ζητεῖτε δὲ πρῶτον τὴν βασιλείαν καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν.

⁹ **καθ' ὑμᾶς** ср. τὸ καθ' ἡλικίαν соответствующее возрасту.

ικανῶς ἂν ἴσως ὑμῖν ἐνδειξαίμην ὅτι πᾶσαν ὁμοῦ τὴν ἀφ' οὗ γεγονόνασιν ἄνθρωποι τῷ λόγῳ τις συλλαβῶν καὶ εἰς ἓν ἀθροίσας εὐδαιμονίαν οὐδὲ πολλοστῶ μέρει τῶν ἀγαθῶν ἐκείνων εὐρήσει παρισουμένην, ἀλλὰ πλεῖον τοῦ ἐν ἐκείνοις ἐλαχίστου τὰ σύμπαντα τῶν τῆδε καλῶν κατὰ τὴν ἀξίαν ἀφεστηκότα ἢ καθ' ὅσον σκιά καὶ ὄναρ τῶν ἀληθῶν ἀπολείπεται. Μᾶλλον δέ, ἴν' οἰκειοτέρῳ χρήσωμαι τῷ παραδείγματι, ὅσῳ ψυχὴ τοῖς πᾶσι τιμιωτέρα σώματος, τοσοῦτῳ καὶ τῶν βίων ἐκατέρων ἐστὶ τὸ διάφορον.

Εἰς δὴ τοῦτον ἄγουσι μὲν Ἱεροὶ Λόγοι, δι' ἀπορρήτων ἡμᾶς ἐκπαιδεύοντες. Ἔως γε μὴν ὑπὸ τῆς ἡλικίας ἐπακούειν τοῦ βάθους τῆς διανοίας αὐτῶν οὐχ οἶόν τε, ἐν ἑτέροις οὐ πάντῃ διεστηκόσιν, ὥσπερ ἐν σκιαῖς τισι καὶ κατόπτροις, τῷ τῆς ψυχῆς ὄμματι τέως προγυμναζόμεθα, τοὺς ἐν τοῖς τακτικοῖς τὰς μελέτας ποιουμένους μιμούμενοι, οἳ γε, ἐν χειρονομίαις καὶ ὀρχήσεσι¹⁰ τὴν ἐμπειρίαν κτησάμενοι, ἐπὶ τῶν ἀγῶνων τοῦ ἐκ τῆς παιδιᾶς ἀπολαύουσι κέρδους¹¹. Καὶ ἡμῖν δὴ οὖν ἀγῶνα προκειῖσθαι πάντων ἀγῶνων μέγιστον¹² νομίζειν χρεῶν, ὑπὲρ οὗ πάντα ποιητέον ἡμῖν καὶ πονητέον εἰς δύναμιν ἐπὶ τὴν τούτου παρασκευήν, καὶ ποιηταῖς καὶ λογοποιοῖς καὶ ῥήτορσι καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις ὁμιλητέον ὅθεν ἂν μέλλῃ πρὸς τὴν τῆς ψυχῆς ἐπιμέλειαν ὠφέλειά τις ἔσσεσθαι. Ὅσπερ οὖν οἱ δευσοποιοί¹³,

¹⁰ Cp. Plat. *Legg.* 795e1-4: τῆς ὀρχήσεως δὲ ἄλλη μὲν Μούσης λέξιν μιμουμένων, τό τε μεγαλοπρεπὲς φυλάττοντας ἅμα καὶ ἐλεύθερον, ἄλλη δέ, εὐεξίας ἐλαφρότητός τε ἕνεκα καὶ κάλλους, κτλ.

¹¹ Прямой порядок слов: ἐπὶ τῶν [ἀληθινῶν] ἀγῶνων ἀπολαύουσι τοῦ κέρδους [τοῦ] ἐκ τῆς παιδιᾶς.

¹² Plat. *Resp.* 608b4-8: Μέγας γάρ, ἔφην, ὁ ἀγῶν, ὦ φίλε Γλαύκων, μέγας, οὐχ ὅσος δοκεῖ, τὸ χρηστὸν ἢ κακὸν γενέσθαι, ὥστε οὔτε τιμῇ ἐπαρθέντα οὔτε χρήμασιν οὔτε ἀρχῇ οὐδεμιᾶ οὐδέ γε ποιητικῇ ἄξιον ἀμεληῖσαι δικαιοσύνης τε καὶ τῆς ἄλλης ἀρετῆς. Cp. также *Hebr.* 12.1.3-2.2: ...τρέχωμεν τὸν προκειμένον ἡμῖν ἀγῶνα, ἀφορῶντες εἰς τὸν τῆς πίστεως ἀρχηγὸν καὶ τελειωτὴν Ἰησοῦν. *1 Cor.* 9.25.1-3: πᾶς δὲ ὁ ἀγωνιζόμενος πάντα ἐγκρατεύεται, ἐκεῖνοι μὲν οὖν ἵνα φθαρτὸν στέφανον λάβωσιν, ἡμεῖς δὲ ἄφθαρτον.

¹³ Сравнение опирается на Plat. *Resp.* 429d4-e6: Οὐκοῦν οἴσθα, ἦν δ' ἐγώ, ὅτι οἱ βαφῆς, ἐπειδὴν βουληθῶσι βάψαι ἔρια ὥστ' εἶναι ἀλουργά, πρῶτον μὲν ἐκλέγονται ἐκ τοσοῦτων χρωμάτων μίαν φύσιν τὴν τῶν λευκῶν, ἔπειτα προπαρασκευάζουσιν, οὐκ ὀλίγη παρασκευῆ θεραπεύσαντες ὅπως δέξεται ὅτι μάλιστα τὸ ἄνθος, καὶ οὕτω δὴ βάπτουσι. καὶ ὁ μὲν ἂν τούτῳ τῷ τρόπῳ βαφῆ, δευσοποῖόν γίγνεται τὸ βαφέν, καὶ ἡ πλύσις οὐτ' ἄνευ ῥυμμάτων οὔτε μετὰ ῥυμμάτων δύναται αὐτῶν τὸ ἄνθος ἀφαιρεῖσθαι· ἂ δ' ἂν μὴ, οἴσθα οἷα δὴ γίγνεται, ἐάντε τις ἄλλα χρώματα βάπτῃ ἐάντε καὶ ταῦτα μὴ προθεραπέυσας. Οἶδα, ἔφη, ὅτι καὶ ἐκπλυτα καὶ γελοῖα. Это же сравнение используется в письме пифагорейца Лисия к Гиппарху, которое приводит Ямвлих (*V. Pythag.* 17.76.4-10): καθάπερ γὰρ οἱ βαφεῖς προεκκαθάραντες ἔστυσαν τὰ βάψιμα τῶν ἱματίων, ὅπως ἀνέκπλυτον

παρασκευάσαντες πρότερον θεραπείαις τισὶν ὅ τι ποτ' ἂν ἦ τὸ δεξόμενον τὴν βαφήν, οὕτω τὸ ἄνθος ἐπάγουσιν, ἂν τε ἀλουργόν, ἂν τέ τι ἕτερον ἦ, τὸν αὐτὸν δὴ καὶ ἡμεῖς τρόπον, εἰ μέλλει ἀνέκπλυτος ἡμῖν ἢ τοῦ καλοῦ παραμένειν δόξα, τοῖς ἔξω δὴ τούτοις προτελεσθέντες, τηνικαῦτα τῶν ἱερῶν καὶ ἀπορρήτων ἐπακουσόμεθα παιδευμάτων καὶ οἷον ἐν ὕδατι τὸν ἥλιον ὄρα ἔθισθέντες οὕτως αὐτῷ προσβαλοῦμεν τῷ φωτὶ τὰς ὄψεις¹⁴.

III Εἰ μὲν οὖν ἔστι τις οικειότης πρὸς ἀλλήλους τοῖς λόγοις, προὔργου ἂν ἡμῖν αὐτῶν ἢ γνῶσις γένοιτο. εἰ δὲ μή, ἀλλὰ τό γε παράλληλα θέντας καταμαθεῖν τὸ διάφορον οὐ μικρὸν εἰς βεβαίωσιν τοῦ βελτίονος. Τίνι μέντοι καὶ παρεικάσας τῶν παιδεύσεων ἑκατέραν, τῆς εἰκόνος ἂν τύχοις; Ἦπου καθάπερ φυτοῦ οικεία μὲν ἀρετὴ τῷ καρπῷ βρῦειν ὠραίω, φέρει δὲ τινα κόσμον καὶ φύλλα τοῖς κλάδοις περισειόμενα, οὕτω δὴ καὶ ψυχῇ προηγουμένως μὲν καρπὸς ἢ ἀλήθεια, οὐκ ἄχαρὶ γε μὴν οὐδὲ τὴν θύραθεν σοφίαν περιβεβλησθαι, οἷόν τινα φύλλα σκέπην τε τῷ καρπῷ καὶ ὄψιν οὐκ ἄωρον παρεχόμενα. Λέγεται τοίνυν καὶ Μωϋσῆς ἐκεῖνος ὁ πάνυ, οὗ μέγιστόν ἐστιν ἐπὶ σοφίᾳ παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις¹⁵ ὄνομα, τοῖς Αἰγυπτίω¹⁶ μαθήμασιν ἐγγυμνασάμενος τὴν διάνοιαν, οὕτω προσελθεῖν τῇ θεωρίᾳ Τοῦ ὄντος. Παραπλησίως δὲ τούτῳ, κὰν τοῖς κάτω χρόνοις, τὸν σοφὸν Δανιὴλ ἐπὶ Βαβυλῶνός¹⁷ φασὶ τὴν Χαλδαίων σοφίαν καταμαθόντα, τότε τῶν θείων ἄψασθαι παιδευμάτων.

τὰν βαφὰν ἀναπίωντι καὶ μηδέποτε γενησομένην ἐξίταλον, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὁ δαιμόνιος ἀνήρ [sc. Πυθαγόρας] προπαρασκεύαζε τὰς ψυχὰς τῶν φιλοσοφίας ἐρασθέντων, ὅπως μὴ διαψευσθῆ περί τινα τῶν ἐλπισθέντων ἐσεῖσθαι καλῶν τε καὶ ἀγαθῶν. Cp. также Cic. *Hortensius*, frg. 92.1-4: ut i, qui conbibi purpuram volunt, sufficiunt prius lanam medicamentis quibusdam, sic litteris talibusque doctrinis ante excoli animos et ad sapientiam concipiendam inbui et praeparari decet.

¹⁴ Cp. Plat. *Resp.* 511a1 sqq., 516a5-b7: Συνηθείας δὴ οἶμαι δέοιτ' ἂν, εἰ μέλλοι τὰ ἄνω ὄψεσθαι. καὶ πρῶτον μὲν τὰς σκιάς ἂν ῥᾶστα καθορῶ, καὶ μετὰ τοῦτο ἐν τοῖς ὕδασι τὰ τε τῶν ἀνθρώπων καὶ τὰ τῶν ἄλλων εἶδωλα, ὕστερον δὲ αὐτά· ἐκ δὲ τούτων τὰ ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ αὐτὸν τὸν οὐρανὸν νύκτωρ ἂν ῥᾶον θεάσαιτο, προσβλέπων τὸ τῶν ἀστρῶν τε καὶ σελήνης φῶς, ἢ μεθ' ἡμέραν τὸν ἥλιόν τε καὶ τὸ τοῦ ἡλίου. Πῶς δ' οὐ; Τελευταῖον δὴ οἶμαι τὸν ἥλιον, οὐκ ἐν ὕδασι οὐδ' ἐν ἀλλοτρίᾳ ἔδρα φαντάσματα αὐτοῦ, ἀλλ' αὐτὸν καθ' αὐτὸν ἐν τῇ αὐτοῦ χώρᾳ δύναιτ' ἂν κατιδεῖν καὶ θεάσασθαι οἷός ἐστιν.

¹⁵ Ps. Longin. Περί ὕψους 9.9.2: ὁ τῶν Ἰουδαίων θεσμοθέτης, οὐχ ὁ τυχὼν ἀνήρ; Cyr. Alex. *Apol. c. Jul.*

¹⁶ *Act. Ap.* 7.22.

¹⁷ *Daniel* 1.4-5.

IV Ἀλλ' ὅτι μὲν οὐκ ἄχρηστον ψυχαῖς μαθήματα τὰ ἔξωθεν δὴ ταῦτα ἱκανῶς εἴρηται· ὅπως γε μὴν αὐτῶν μεθεκτέον ὑμῖν ἐξῆς ἂν εἴη λέγειν. Πρῶτον μὲν οὖν τοῖς παρὰ τῶν ποιητῶν, ἴν' ἐντεῦθεν ἄρξωμαι, ἐπεὶ παντοδαποί τινές εἰσι κατὰ τοὺς λόγους, μὴ πᾶσιν ἐφεξῆς προσέχειν τὸν νοῦν, ἀλλ' ὅταν μὲν τὰς τῶν ἀγαθῶν ἀνδρῶν πράξεις ἢ λόγους ὑμῖν διεξίωσιν, ἀγαπᾶν τε καὶ ζηλοῦν, καὶ ὅτι μάλιστα περιᾶσθαι τοιούτους εἶναι, ὅταν δὲ ἐπὶ μοχθηροὺς ἄνδρας ἔλθωσι τῇ μιμήσει, ταῦτα δεῖ φεύγειν ἐπιφρασσομένους τὰ ὦτα οὐχ ἦττον ἢ τὸν Ὀδυσσεά φασὶν ἐκεῖνοι τὰ τῶν Σειρήνων μέλη. Ἡ γὰρ πρὸς τοὺς φαύλους τῶν λόγων συνήθεια ὁδός τις ἐστὶν ἐπὶ τὰ πράγματα. Διὸ δὴ πάση φυλακῇ τὴν ψυχὴν τηρητέον, μὴ διὰ τῆς τῶν λόγων ἡδονῆς παραδεξάμενοί τι λάθωμεν τῶν χειρόνων, ὥσπερ οἱ τὰ δηλητήρια μετὰ τοῦ μέλιτος προσιέμενοι. Οὐ τοίνυν ἐπαινεσόμεθα τοὺς ποιητὰς οὐ λοιδορουμένους οὐ σκώπτοντας οὐκ ἐρῶντας ἢ μεθύοντας μιμουμένους, οὐχ ὅταν τραπέζῃ πληθούσῃ καὶ ὦδαις ἀνειμέναις τὴν εὐδαιμονίαν ὀρίζωνται. Πάντων δὲ ἥκιστα περὶ θεῶν τι διαλεγόμενοις προσέξομεν, καὶ μάλισθ' ὅταν ὡς περὶ πολλῶν τε αὐτῶν διεξίωσι καὶ τούτων οὐδ' ὁμοουσύντων. Ἀδελφὸς γὰρ δὴ παρ' ἐκείνοις διαστασιάζει πρὸς ἀδελφόν, καὶ γονεὺς πρὸς παῖδας, καὶ τούτοις αὖθις πρὸς τοὺς τεκόντας πόλεμὸς ἐστὶν ἀκήρυκτος. Μοιχείας δὲ θεῶν καὶ ἔρωτας καὶ μίξεις ἀναφανδόν, καὶ ταύτας γε μάλιστα τοῦ κορυφαίου πάντων καὶ ὑπάτου Διός, ὡς αὐτοὶ λέγουσιν, ἃ κἂν περὶ βοσκημάτων τις λέγων ἐρυθριάσειε, τοῖς ἐπὶ σκηνῆς καταλείψομεν. Ταῦτά δὴ ταῦτα λέγειν καὶ περὶ συγγραφέων¹⁸ ἔχω, καὶ μάλισθ' ὅταν ψυχαγωγίας ἕνεκα τῶν ἀκουόντων λογοποιῶσι. Καὶ ῥητόρων δὲ τὴν περὶ τὸ ψεύδεσθαι τέχνην οὐ μιμησόμεθα. Οὐτε γὰρ ἐν δικαστηρίοις, οὐτ' ἐν ταῖς ἄλλαις πράξεσιν ἐπιτήδειον ἡμῖν τὸ ψεῦδος, τοῖς τὴν ὀρθὴν ὁδὸν καὶ ἀληθῆ προελομένοις τοῦ βίου, οἷς τὸ μὴ δικάζεσθαι νόμῳ προστεταγμένον ἐστίν¹⁹. Ἀλλ' ἐκεῖνα αὐτῶν μᾶλλον ἀποδεξόμεθα, ἐν οἷς ἀρετὴν ἐπήνεσαν, ἢ πονηρίαν διέβαλον. Ὡς γὰρ τῶν ἀνθέων τοῖς μὲν λοιποῖς ἄχρι τῆς εὐωδίας ἢ τῆς χροᾶς ἐστὶν ἢ ἀπόλαυσις, ταῖς μελίτταις δ'

¹⁸ Zonaras *Lex.* 1124.13-15: Ἱστορικός. ὁ τὰ πρὸ αὐτοῦ γεγενημένα συγγράφων [ὡς Ἡρόδοτος. συγγραφεὺς δὲ ὁ κατὰ τὸν χρόνον αὐτοῦ συγγράφων] ὡς Θουκυδίδης. *Lexica Segueriana* 335.6: πεζολόγος: συγγραφεὺς.

¹⁹ Luc. 6.37.1-2: μὴ καταδικάζετε, καὶ οὐ μὴ καταδικασθῆτε;

ἄρα καὶ μέλι λαμβάνειν ἀπ' αὐτῶν ὑπάρχει, οὕτω δὴ κἀνταῦθα τοῖς μὴ τὸ ἡδὺ καὶ ἐπίχαρι μόνον τῶν τοιούτων λόγων διώκουσιν ἔστι τινὰ καὶ ὠφέλειαν ἀπ' αὐτῶν εἰς τὴν ψυχὴν ἀποθέσθαι. Κατὰ πᾶσαν δὴ οὖν τῶν μελιπτῶν τὴν εἰκόνα τῶν λόγων ἡμῖν μεθεκτέον. Ἐκεῖναί τε γὰρ οὔτε ἅπασι τοῖς ἄνθεσι παραπλησίως ἐπέρχονται, οὔτε μὴν οἷς ἂν ἐπιπτῶσιν ὅλα φέρειν ἐπιχειροῦσιν, ἀλλ' ὅσον αὐτῶν ἐπιτήδειον πρὸς τὴν ἐργασίαν λαβοῦσαι, τὸ λοιπὸν χαίρειν ἀφήκαν· ἡμεῖς τε, ἦν σωφρονῶμεν, ὅσον οἰκεῖον ἡμῖν καὶ συγγενὲς τῇ ἀληθείᾳ παρ' αὐτῶν κομισάμενοι, ὑπερβησόμεθα τὸ λειπόμενον. Καὶ καθάπερ τῆς ῥοδωνιάς τοῦ ἄνθους δρεψάμενοι τὰς ἀκάνθας ἐκκλίνομεν, οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν τοιούτων λόγων ὅσον χρήσιμον καρπωσάμενοι, τὸ βλαβερὸν φυλαξόμεθα. Εὐθὺς οὖν ἐξ ἀρχῆς ἐπισκοπεῖν ἕκαστον τῶν μαθημάτων, καὶ συναρμόζειν τῷ τέλει προσῆκε, κατὰ τὴν Δωρικὴν παροιμίαν, τὸν λίθον ποτὶ τὰν σπάρτον²⁰ ἄγοντας.

V Καὶ ἐπειδήπερ δι' ἀρετῆς ἐπὶ τὸν βίον ἡμῖν καθεῖναι²¹ δεῖ τὸν ἕτερον, εἰς ταύτην δὲ πολλὰ μὲν ποιηταῖς, πολλὰ δὲ συγγραφεῦσι, πολλῶν δὲ ἔτι πλείω

²⁰ Eustath. *In Hom. II.* 1.294.12-13: μεταπλασμὸν γένους ἔχει τὸ σπάρτα· ὡς γὰρ ἡ κέλευθος, τὸ κέλευθον, οὕτω καὶ ἡ σπάρτος, τὸ σπάρτον. = Σταθμῆ, ἡ τρυτάνη, ἡ κανόνη· εἴρηται δὲ σταθμῆ ἀπὸ τοῦ σταθμᾶσθαι καὶ στοχάζεσθαι· σημαίνει δὲ τὸ σπάρτον, ᾧ ὁ οἰκοδόμος ἰσάζει δόμον, ἡ τέκτων ξύλον. Смысл поговори: «Вести каменную кладку по снурку», то есть делать что-то *lege artis*.

²¹ κα<τα>θεῖναι (ἐπὶ + acc. откладывать на что-л.) Desrousseaux, но в этом значении обычно используется средний залог: ср. ниже 10.7: **Τὸ γὰρ καὶ σμικρὸν ἐπὶ σμικρῶ κατατίθεσθαι**; Andrew R. Dyck (*Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*, hrsg. von H. Hunger, 38. Band, Wien 1988) предложил καθ<οπλισμένους> εἶναι: possibly Basil may have in mind Maccab. 4,11,22; ср. также Basil. *De virginitate* [Sp.] 8.109.3: τοὺς σώφρονα λογισμῶ καθοπλισμένους τὴν ἀρετὴν; но mss. дают καθεῖναι, которое свт. Василий использует в непереходном значении (=καθεῖναι ἑαυτόν) в *Hom. super Psalmos* 29.437.47-51: Κἂν τῶν μέγα τις δυναμένων ἐν τῷ βίῳ τούτῳ εἶναι δοκῆ, κἂν πλῆθος κτήσεως περιβεβλημένος ἦ, διδάσκει καθεῖναι τῆς οἰήσεως ὁ λόγος, καὶ ταπεινωθῆναι ὑπὸ τὴν κραταιὰν χεῖρα τοῦ Θεοῦ, κτλ. «...Писание учит отказаться от этой мысли...»; ср. Epict. *Dissert.* 4.1.91.2-3: ἀκήκοεν ὅτι ληστεύεται ἡ ὁδός· μόνος οὐ τολμᾷ καθεῖναι, ἀλλὰ περιέμεινεν συνοδίαν, κτλ. «...он не решился отправиться один...»; ср. также Greg. Nyss. *In Ecclesiasten* 5.309.24-310.6: ...κατορθώσας τῷ ἦθει τὸ ἀμειδῆς καὶ ἀνένδοτον, δι' ὧν μάλιστα τὰ τῆς σοφίας μαθήματα τοῖς σπουδάζουσι γίνεται, τότε καθίησι πρὸς τὰ τῆ αἰσθήσει τερπνὰ νομιζόμενα, οὐ πάθει πρὸς ταῦτα καθελκυσθεῖς, ἀλλὰ τοῦ ἐπισκέψασθαι χάριν, εἴ τι συντελεῖ πρὸς τὴν τοῦ ἀληθινῶς ἀγαθοῦ γνῶσιν ἐν τούτοις γενομένη ἢ αἰσθησις «...а затем переходит к тому, что считается приятным для чувства...». Joann. Chrysost. *In epist. ad Coloss.* 62.39.35-40: ἐπαινέσας ἐφ' οἷς ἐχορῆν, τότε καθίησιν εἰς κατηγορίαν. Τοῦτο καὶ πανταχοῦ ποιεῖ· ὅταν γὰρ μέλλῃ τισὶ γράφειν, ἔχων μὲν τι ἐγκαλεῖν, ἔχων δὲ καὶ τι ἐπαινέσαι, πρότερον ἐπαινεῖ, καὶ τότε καθίησιν εἰς τὰ ἐγκλήματα «похвалив, ...переходит к обвинению... сначала хвалит, а потом переходит к обвинениям». Поэтому можно оставить чтение рукописей и понимать текст так: «И поскольку путем добродетели нам следует переходить к другой жизни...».

φιλοσόφοις ἀνδράσιν ὕμνηται, τοῖς τοιούτοις τῶν λόγων μάλιστα προσεκτέον. Οὐ μικρὸν γὰρ τὸ ὄφελος, οἰκειότητά τινα καὶ συνήθειαν ταῖς τῶν νέων ψυχαῖς τῆς ἀρετῆς ἐγγενέσθαι ἐπεὶπερ ἀμετάστατα πέφυκεν εἶναι τὰ τῶν τοιούτων μαθήματα, δι' ἀπαλότητα τῶν ψυχῶν εἰς βάθος ἐνσημαινόμενα. Ἡ τί ποτε ἄλλο διανοηθέντα τὸν Ἡσίοδον ὑπολάβωμεν ταυτὶ ποιῆσαι τὰ ἔπη ἃ πάντες ἄδουσιν, ἢ οὐχὶ προτρέποντα τοὺς νέους ἐπ' ἀρετῆν; Ὅτι τραχεῖα μὲν πρῶτον καὶ δύσβατος καὶ ἰδρῶτος συχνοῦ καὶ πόνου πλήρης ἢ πρὸς ἀρετῆν φέρουσα καὶ ἀνάντης ὁδός²². Διόπερ οὐ παντὸς οὔτε προσβῆναι αὐτῇ διὰ τὸ ὄρθιον, οὔτε προσβάντα ῥαδίως ἐπὶ τὸ ἄκρον ἐλθεῖν. Ἄνω δὲ γενομένῳ ὄρῳ ὑπάρχει ὡς μὲν λεία τε καὶ καλή, ὡς δὲ ῥαδία τε καὶ εὐπορος, καὶ τῆς ἐτέρας ἡδίων τῆς ἐπὶ τὴν κακίαν ἀγούσης, ἣν ἀθρόον²³ εἶναι λαβεῖν ἐκ τοῦ σύνεγγυς ὁ αὐτὸς οὗτος ποιητῆς ἔφησεν. Ἐμοὶ μὲν γὰρ δοκεῖ οὐδὲν ἕτερον ἢ προτρέπων ἡμᾶς ἐπ' ἀρετῆν, καὶ προκαλούμενος ἅπαντας ἀγαθοὺς εἶναι, ταῦτα διελθεῖν καὶ ὥστε μὴ καταμαλακισθέντας πρὸς τοὺς πόνους προαποστῆναι τοῦ τέλους. Καὶ μέντοι, καὶ εἴ τις ἕτερος εἰκότα τούτοις τὴν ἀρετῆν ὕμνησεν, ὡς εἰς ταῦτόν ἡμῖν φέροντας τοὺς λόγους ἀποδεχώμεθα.

Ὡς δ' ἐγὼ τινος ἤκουσα δεινοῦ καταμαθεῖν ἀνδρὸς ποιητοῦ διάνοιαν, πᾶσα μὲν ἢ ποίησις τῷ Ὀμήρῳ ἀρετῆς ἐστὶν ἔπαινος²⁴, καὶ πάντα αὐτῷ πρὸς τοῦτο φέρει, ὃ τι μὴ πάρεργον· οὐχ ἥκιστα δὲ ἐν οἷς τὸν στρατηγὸν τῶν Κεφαλλήνων πεποίηκε, γυμνὸν ἐκ τοῦ ναυαγίου περιωθέντα, πρῶτον μὲν αἰδέσθαι²⁵ τὴν βασιλίδα φανέντα

²² Cp. Plat. Resp. 364c5-d3: τούτοις δὲ πᾶσιν τοῖς λόγοις μάρτυρας ποιητὰς ἐπάγονται οἱ μὲν κακίας πέρι, εὐπετείας διδόντες, ὡς [Hes. Op. et dies 287-289] «τὴν μὲν κακότητα καὶ ἰλαδὸν ἔστιν ἐλέσθαι // ῥηϊδίως· λείη μὲν ὁδός, μάλα δ' ἐγγύθι ναίει· // τῆς δ' ἀρετῆς ἰδρῶτα θεοὶ» προπάρροιθεν ἔθηκαν καὶ τινα ὁδὸν μακρὰν τε καὶ τραχεῖαν καὶ ἀνάντη.

²³ ἀθρόον передает Гесиодово ἰλαδόν.

²⁴ Речь скорее всего идет о Либании, у которого свт. Василий учился: в одном из его писем Либанию (хотя подлинность переписки оспаривается) читаем: ...σοι συγγενόμενος ἐδεήθην διὰ τῆς σῆς σοφίας εἰς τὸ βάθος τῆς Ὀμήρου μανίας εἰσελθεῖν; традиция морального толкования гомеровских поэм восходит к Анаксагорю (V в. до Р. X.); cp. Diog. L. 2.11.4-8: [Ἀναξαγόρας Ἡγησιβούλου ἢ Εὐβούλου Κλαζομένιος] δοκεῖ δὲ πρῶτος, καθά φησι Φαβωρίνος ἐν Παντοδαπῇ ἰστορίᾳ [fr. 26 FHG III 581], τὴν Ὀμήρου ποίησιν ἀποφήνασθαι εἶναι περὶ ἀρετῆς καὶ δικαιοσύνης.

²⁵ Согласно TLG, форма **αἰδέσθαι** встречается единственный раз в данном тексте свт. Василия; LSI отмечает, что act. **αἰδέω** встречается только с приставкой **καταιδέω** (put to shame, устыдить) у поздних авторов; но поздние грамматики регулярно дают исходную форму **αἰδέω**, **αἰδῶ**; текст свт. Василия был в поле зрения гуманистов, ценивших эту речь, в частности, у столь знаменитых, как

μόνον, τοσούτου < δὲ > δεῖν αἰσχύνῃν ὀφλήσαι γυμνὸν ὀφθέντα, ἐπειδήπερ αὐτὸν ἀρετῇ ἀντὶ ἱματίων κεκοσμημένον ἐποίησε· ἔπειτα μέντοι καὶ τοῖς λοιποῖς Φαίαξι τοσούτου ἄξιον νομισθῆναι ὥστε ἀφέντας τὴν τρυφὴν ἢ συνέζων, ἐκεῖνον ἀποβλέπειν καὶ ζηλοῦν ἅπαντας, καὶ μηδένα Φαίακων ἐν τῷ τότε εἶναι ἄλλο τι ἂν εὐξασθαι μᾶλλον ἢ Ὀδυσσεῖα γενέσθαι, καὶ ταῦτα ἐκ ναυαγίου περιωθέντα. Ἐν τούτοις γὰρ ἔλεγεν ὁ τοῦ ποιητοῦ τῆς διανοίας ἐξηγητῆς μονονουχὶ βοῶντα λέγειν τὸν Ὅμηρον ὅτι Ἀρετῆς ὑμῖν ἐπιμελητέον, ὧ ἄνθρωποι, ἢ καὶ ναυαγήσαντι συνεκνήχεται καὶ ἐπὶ τῆς χέρσου γενόμενον γυμνὸν τιμώτερον ἀποδείξει τῶν εὐδαιμόνων Φαίακων. Καὶ γὰρ οὕτως ἔχει. Τὰ μὲν ἄλλα τῶν κτημάτων οὐ μᾶλλον τῶν ἐχόντων ἢ καὶ οὐτινοσοῦν τῶν ἐπιτυχόντων ἐστίν, ὥσπερ ἐν παιδιᾷ κύβων τῆδε κάκεῖσε μεταβαλλόμενα· μόνη δὲ κτημάτων ἡ ἀρετὴ ἀναφαίρετον, καὶ ζῶντι καὶ τελευτήσαντι παραμένουσα. Ὅθεν δὴ καὶ Σόλων μοι δοκεῖ πρὸς τοὺς εὐπόρους εἰπεῖν τό

Ἄλλ' ἡμεῖς αὐτοῖς οὐ διαμειψόμεθα
τῆς ἀρετῆς τὸν πλοῦτον· ἐπεὶ τὸ μὲν ἔμπεδον αἰεὶ,
χρήματα δ' ἀνθρώπων ἄλλοτε ἄλλος ἔχει.

Παραπλήσια δὲ τούτοις καὶ τὰ Θεόγνιδος, ἐν οἷς φησι τὸν θεόν, ὄντινα δὴ καὶ φησι, τοῖς ἀνθρώποις τὸ τάλαντον ἐπιρρέπειν ἄλλοτε ἄλλως, «ἄλλοτε μὲν πλουτεῖν, ἄλλοτε» δὲ «μηδὲν ἔχειν».

Καὶ μὴν καὶ ὁ Κεῖός που σοφιστῆς²⁶ τῶν ἑαυτοῦ συγγραμμάτων ἀδελφὰ τούτοις εἰς ἀρετὴν καὶ κακίαν ἐφιλοσόφησεν· ὧ δὴ καὶ αὐτῷ τὴν διάνοιαν προσεκτέον· οὐ

Гийом Бюде и Анри Этьенн. В первом томе TGL Анри Этьенна, col. 148, читаем: καταιδέω, δῶ (quod et αἰδέω, sed rarius) Erubescere facio, Pudore profundo, & ad venerationem cogo vel impello, Flecto animum, Bud. citans ex Plutarcho Pol. praec. pag. 581 πρᾶϋνουσα πειθοῖ καὶ καταιδουσα τῶν δῆμων τὸ αὐθαδεῖς. [издатель Praecepta gerendae reipublicae в Plutarch's moralia, vol. 10. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1936, repr. 1969, H.N. Fowler читает: κατὰδουσα 801e5-6]. In Comm. autem pag. 678 & 679 affert et alia exempla. Vbi et unum simplicis Αἰδέω (quod alioquin multo rarius est) ex Bas. in orat. ad iuvenes, ὅπως ἂν ἐξ Ἑλλην. &c. qui dicit Vlysses αἰδέσαι reginam, Areten videlicet, pro Flexisse oratione sua & aspectu calamitoso. Поэтому и Boulenger переводит: inspirant dès l'abord du respect à la princesse. Но откуда берется это понимание αἰδέσαι как flexisse oratione sua (тронул своей речью)? Я думаю, такое понимание спровоцировано свт. Григорием Богословом, который также вспоминает этот эпизод из «Одиссеи» в Carmina moralia 709.6-11: Οὐ γὰρ δοκεῖ σοι τὴν θάλασσαν ἐκφυγῶν // Ὀδυσσεὺς ἐκεῖνος, οὐ τὰ πόλλ' ἀθλήματα, // Ὀφθεῖς ἀλήτης τῆ βασιλίδι γυμνός, // Καταιδέσας δὲ τῷ λόγῳ τὴν παρθένον, // Φαίαξί τ' αὐτοῖς ἄξιος πλείστου φανείς, // Εἶναι προδήλως τῆς ἀρετῆς ἐγκώμιον;

²⁶ Ὁ Κεῖός σοφιστῆς Продик Кеосский.

γὰρ ἀπόβλητος ὁ ἀνὴρ. Ἔχει δὲ οὕτω πως ὁ λόγος αὐτῷ, ὅσα ἐγὼ τοῦ ἀνδρὸς τῆς διανοίας μέμνημαι, ἐπεὶ τὰ γε ῥήματα οὐκ ἐπίσταμαι, πλὴν γε δὴ ὅτι ἀπλῶς οὕτως εἶρηκεν ἄνευ μέτρου· ὅτι νέω ὄντι τῷ Ἡρακλεῖ κομιδῇ, καὶ σχεδὸν ταύτην ἄγοντι τὴν ἡλικίαν, ἣν καὶ ὑμεῖς νῦν, βουλευομένῳ ποτέραν τράπηται τῶν ὁδῶν, τὴν διὰ τῶν πόνων ἄγουσαν πρὸς ἀρετὴν, ἢ τὴν ῥάστην, προσελθεῖν δύο γυναῖκας, ταύτας δὲ εἶναι Ἀρετὴν καὶ Κακίαν. Εὐθύς μὲν οὖν καὶ σιωπῶσας ἐμφαίνειν ἀπὸ τοῦ σχήματος τὸ διάφορον. Εἶναι γὰρ τὴν μὲν ὑπὸ κομμωτικῆς διεσκευασμένην εἰς κάλλος, καὶ ὑπὸ τρυφῆς διαρρεῖν, καὶ πάντα ἐσμὸν ἡδονῆς ἐξηρητημένην²⁷ ἄγειν· ταῦτά τε οὖν δεικνύναι, καὶ ἔτι πλείω τούτων ὑπισχνουμένην, ἔλκειν ἐπιχειρεῖν τὸν Ἡρακλέα πρὸς ἑαυτήν· τὴν δ' ἑτέραν κατεσκληκέναι, καὶ αὐχμεῖν, καὶ σύντονον βλέπειν, καὶ λέγειν τοιαῦτα ἕτερα· ὑπισχνεῖσθαι γὰρ οὐδὲν ἀνειμένον, οὐδὲ ἡδύ, ἀλλ' ἰδρωτάς μυρίους καὶ πόνους καὶ κινδύνους, διὰ πάσης ἡπείρου τε καὶ θαλάσσης, ἄθλον δὲ τούτων εἶναι θεὸν γενέσθαι, ὡς ὁ ἐκείνου λόγος· ἤπερ δὴ καὶ τελευτῶντα τὸν Ἡρακλέα συνέπεσθαι.

VI Καὶ σχεδὸν ἅπαντες ὧν δὴ καὶ λόγος τίς ἐστὶν ἐπὶ σοφία, ἢ μικρὸν ἢ μεῖζον εἰς δύναμιν ἕκαστος ἐν τοῖς ἑαυτῶν συγγράμμασιν ἀρετῆς ἐπαινῶν διεξῆλθον, οἷς πειστέον καὶ πειρατέον ἐπὶ τοῦ βίου δεικνύναι τοὺς λόγους. Ὡς ὁ γε τὴν ἄκρι ῥημάτων παρὰ τοῖς ἄλλοις φιλοσοφίαν ἔργῳ βεβαιῶν

οἷος πέπνυται τοὶ δὲ σκιαὶ ἀἴσσοσι²⁸.

Καί μοι δοκεῖ τὸ τοιοῦτον παραπλήσιον εἶναι ὥσπερ ἂν εἰ ζωγράφου θαυμαστόν τι οἷον κάλλος²⁹ ἀνθρώπου μιμησαμένου, ὁ δὲ αὐτὸς εἶη τοιοῦτος ἐπὶ τῆς ἀληθείας οἷον ἐπὶ τῶν πινάκων ἐκεῖνος ἔδειξεν. Ἐπεὶ τό γε λαμπρῶς μὲν ἐπαινεῖσαι τὴν ἀρετὴν εἰς τὸ μέσον, καὶ μακροὺς ὑπὲρ αὐτῆς ἀποτείνειν λόγους, ἰδίᾳ δὲ τὸ ἡδὺ πρὸ

²⁷ Cp. Plat. Resp. 574d1-5: Τί δ', ὅταν δὴ τὰ πατρὸς καὶ μητρὸς ἐπιλείπη τὸν τοιοῦτον, πολὺ δὲ ἦδη συνειλεγμένον ἐν αὐτῷ ἢ τὸ τῶν ἡδονῶν σμῆνος, οὐ πρῶτον μὲν οἰκίας τινὸς ἐφάπεται τοίχου ἢ τινος ὀψὲ νύκτωρ ἰόντος τοῦ ἱματίου, μετὰ δὲ ταῦτα ἱερὸν τι νεωκορήσει; κτλ.

²⁸ Od. 10.494-495: [Τιρесиῶ] καὶ τεθνεῖωτι νόον πόρε Περσεφόνηα οἶω πεπνύσθαι. τοὶ δὲ σκιαὶ ἀἴσσοσι

²⁹ Cp. ниже, 7.41-42: **θαυμαστόν τι οἷον τὸ κάλλος**; cp. также Critobul. Hist. 5.14.1.1-3: ἐν δὲ ταῖς αὐταῖς ἡμέραις καὶ σέλας ὤφθη ἐν οὐρανῷ, θαυμαστόν τι οἷον καὶ καινότατον θέαμα.

τῆς σωφροσύνης, καὶ τὸ πλεόν ἔχειν πρὸ τοῦ δικαίου τιμᾶν, εὐκέναι φαίην ἂν ἔγωγε τοῖς ἐπὶ σκηνῆς ὑποκρινομένοις τὰ δράματα, οἳ ὡς βασιλεῖς καὶ δυνάσται πολλάκις εἰσέρχονται, οὔτε βασιλεῖς ὄντες, οὔτε δυνάσται, οὐδὲ μὲν οὖν τυχὸν ἐλεύθεροι τὸ παράπαν. Εἶτα μουσικὸς μὲν οὐκ ἂν ἐκὼν δέξαιτο ἀνάρμοστον αὐτῶ τὴν λύραν εἶναι, καὶ χοροῦ κορυφαῖος μὴ ὅτι μάλιστα συνάδοντα τὸν χορὸν ἔχειν· αὐτὸς δέ τις ἕκαστος διαστασιάσει πρὸς ἑαυτόν, καὶ οὐχὶ τοῖς λόγοις ὁμολογοῦντα τὸν βίον παρέξεται; ἀλλ' ἢ γλῶττα μὲν ὁμώμοκεν, «ἢ δὲ φρήν ἀνώμοτος» κατ' Εὐριπίδην ἐρεῖ³⁰; καὶ τὸ δοκεῖν ἀγαθὸς πρὸ τοῦ εἶναι διώξεται; Ἀλλ' οὗτός ἐστιν ὁ ἔσχατος τῆς ἀδικίας ὄρος, εἴ τι δεῖ Πλάτωνι πείθεσθαι, τὸ δοκεῖν δίκαιον εἶναι μὴ ὄντα³¹.

VII Τοὺς μὲν οὖν τῶν λόγων οἳ τὰς τῶν καλῶν ἔχουσιν ὑποθήκας, οὕτως ἀποδεχόμεθα. Ἐπειδὴ δὲ καὶ πράξεις σπουδαῖαι τῶν παλαιῶν ἀνδρῶν ἢ μνήμης ἀκολουθία πρὸς ἡμᾶς διασώζονται, ἢ ποιητῶν ἢ συγγραφέων φυλαττόμεναι λόγοις, μηδὲ τῆς ἐντεῦθεν ὠφελείας ἀπολειπόμεθα. Οἷον, ἐλοιδῶρει τὸν Περικλέα τῶν ἐξ ἀγορᾶς τις ἀνθρώπων ὁ δὲ οὐ προσεῖχε καὶ εἰς πᾶσαν διήρκεσαν τὴν ἡμέραν, ὁ μὲν ἀφειδῶς πλύνων αὐτὸν τοῖς ὀνειδέσιν, ὁ δὲ οὐ μέλον αὐτῶ. Εἶτα, ἐσπέρας ἤδη καὶ σκότους, ἀπαλλαττόμενον μόλις ὑπὸ φωτὶ παρέπεμψε Περικλῆς, ὅπως αὐτῶ μὴ διαφθαρεῖ τὸ πρὸς φιλοσοφίαν γυμνάσιον. Πάλιν τις Εὐκλείδῃ τῶ Μεγαρόθεν παροξυνθεὶς θάνατον ἠπειλήσεν καὶ ἐπώμοσεν ὁ δὲ ἀντώμοσεν ἢ μὴν ἰλεώσασθαι αὐτὸν καὶ παύσειν χαλεπῶς πρὸς αὐτὸν ἔχοντα. Πόσου ἄξιον τῶν τοιούτων τι παραδειγμάτων εἰσελθεῖν τὴν μνήμην, ἀνδρὸς ὑπὸ ὀργῆς ἤδη κατεχομένου; Τῇ τραγωδίᾳ γὰρ οὐ πιστευτέον «ἀπλῶς» λεγούση «ἐπ' ἐχθροὺς θυμὸς ὀπλίζει χέρα»³², ἀλλὰ μάλιστα μὲν μηδὲ διανίστασθαι πρὸς θυμὸν τὸ

³⁰ Euripid. *Hippol.* 612: ἢ γλῶσσ' ὁμώμοχ', ἢ δὲ φρήν ἀνώμοτος; cp. *Orest.* 1515: δειλία γλώσση χαρίζη, / τᾶνδον οὐχ οὔτω φρονῶν/

³¹ Cp. Aesch. *Sept. c. Th.* 592: τὸ δοκεῖν ἀγαθὸς πρὸ τοῦ εἶναι; Plat. *Resp.* 361b6-8: ἀνδρα ἀπλοῦν καὶ γενναῖον, κατ' Αἰσχύλον οὐ δοκεῖν ἀλλ' εἶναι ἀγαθὸν ἐθέλοντα. S. Greg. Naz. *Fun. or. in laudem Bas. M. Caes.* 60.5.1-2: Εἶναι γὰρ, οὐ δοκεῖν, ἐσπούδαζεν ἄριστος.

³² Cp. Euripid. *Rhes.* 84: [Γεκτορ:] ἀπλοῦς ἐπ' ἐχθροῖς μῦθος ὀπλίζειν χέρα.

παράπαν, εἰ δὲ μὴ ῥάδιον τοῦτο, ἀλλ' ὥσπερ χαλινὸν αὐτῷ τὸν λογισμὸν ἐμβάλλοντας, μὴ ἔαν ἐκφέρεσθαι περαιτέρω.

Ἐπαναγάγωμεν δὲ τὸν λόγον αὐθις πρὸς τὰ τῶν σπουδαίων πράξεων παραδείγματα. Ἐτυπέ τις τὸν Σωφρονίσκου Σωκράτην εἰς αὐτὸ τὸ πρόσωπον ἐμπεσῶν ἀφειδῶς· ὁ δὲ οὐκ ἀντήρεν, ἀλλὰ παρείχε τῷ παροινούντι τῆς ὀργῆς ἐμφορεῖσθαι, ὥστε ἐξοιδεῖν ἤδη καὶ ὕπουλον αὐτῷ τὸ πρόσωπον ὑπὸ τῶν πληγῶν εἶναι. Ὡς δ' οὖν ἐπαύσατο τύπτων, ἄλλο μὲν οὐδὲν ὁ Σωκράτης ποιῆσαι, ἐπιγράψαι δὲ τῷ μετώπῳ λέγεται, ὥσπερ ἀνδριάντι τὸν δημιουργόν, ὁ δεῖνα ἐποίει καὶ τοσοῦτον ἀμύνασθαι. Ταῦτα σχεδὸν εἰς ταῦτόν τοις ἡμετέροις φέροντα πολλοῦ ἄξιον εἶναι μιμήσασθαι τοὺς τηλικούτους φημί. Τουτὶ μὲν γὰρ τὸ τοῦ Σωκράτους ἀδελφὸν ἐκείνῳ τῷ παραγγέλματι³³, ὅτι τῷ τύπτοντι κατὰ τῆς σιαγόνης καὶ τὴν ἑτέραν παρέχειν προσῆκε, τοσοῦτου δεῖν ἀπαμύνασθαι, τὸ δὲ τοῦ Περικλέους ἢ τοῦ Εὐκλείδου τῷ τοὺς διώκοντας ὑπομένειν καὶ πράως αὐτῶν τῆς ὀργῆς ἀνέχεσθαι, καὶ τῷ τοῖς ἐχθροῖς εὐχεσθαι τὰ ἀγαθὰ, ἀλλὰ μὴ ἐπαρᾶσθαι. Ὡς ὁ γε ἐν τούτοις προπαιδευθεὶς οὐκ ἔτ' ἂν ἐκείνοις ὡς ἀδυνάτοις διαπιστήσειεν. Οὐδ' ἂν παρέλθοιμι τὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὃς τὰς θυγατέρας Δαρείου αἰχμαλώτους λαβῶν θαυμαστόν τι οἶον τὸ κάλλος παρέχειν μαρτυρουμένας οὐδὲ προσιδεῖν ἠξίωσεν, αἰσχρὸν εἶναι κρίνων τὸν ἄνδρα ἐλόντα γυναικῶν ἠττηθῆναι. Τουτὶ γὰρ εἰς ταῦτόν ἐκείνῳ φέρει, ὅτι ὁ ἐμβλέψας πρὸς ἡδονὴν γυναικί, κἂν μὴ τῷ ἔργῳ τὴν μοιχείαν ἐπιτελέσει, ἀλλὰ τῷ γε τὴν ἐπιθυμίαν τῇ ψυχῇ παραδέξασθαι, οὐκ ἀφίεται τοῦ ἐγκλήματος. Τὸ δὲ τοῦ Κλεινίου, τῶν Πυθαγόρου γνωρίμων ἑνός, χαλεπὸν πιστεῦσαι ἀπὸ ταῦτομάτου συμβῆναι τοῖς ἡμετέροις, ἀλλ' οὐχὶ μιμησαμένου σπουδῆ. Τί δὲ ἦν ὁ ἐποίησεν ἐκεῖνος; Ἐξὸν δι' ὄρκου τριῶν ταλάντων ζημίαν ἀποφυγεῖν, ὁ δὲ ἀπέτισε μᾶλλον ἢ ὤμοσε³⁴, καὶ ταῦτα εὐορκεῖν μέλλων, ἀκούσας ἐμοὶ δοκεῖν τοῦ προστάγματος τὸν ὄρκον ἡμῖν ἀπαγορεύοντος.

³³ Τουτὶ τὸ τοῦ Σωκράτους (=это свойство Сократа) ἀδελφὸν [εἶναι φημί] ἐκείνῳ τῷ παραγγέλματι, ὅτι κτλ.

³⁴ ὁ δὲ ἀπέτισε μᾶλλον ἢ ὤμοσε он предпочел заплатить, чем поклясться.

VIII Ἀλλ', ὅπερ ἐξ ἀρχῆς ἔλεγον, πάλιν γὰρ εἰς ταῦτόν ἐπανίωμεν, οὐ πάντα ἐφεξῆς παραδεκτέον ἡμῖν, ἀλλ' ὅσα χρήσιμα. Καὶ γὰρ αἰσχροὺς τῶν μὲν σιτίων τὰ βλαβερὰ διωθεῖσθαι, τῶν δὲ μαθημάτων ἅ τὴν ψυχὴν ἡμῶν τρέφει μηδένα λόγον ἔχειν, ἀλλ' ὥσπερ χειμάρρουν παρασύροντας ἅπαν τὸ προστυχὸν ἐμβάλλεσθαι. Καίτοι τίνα ἔχει λόγον, κυβερνήτην μὲν οὐκ εἰκὴ τοῖς πνεύμασιν ἐφίεναι, ἀλλὰ πρὸς ὄρμους εὐθύνειν τὸ σκάφος, καὶ τοξότην κατὰ σκοποῦ βάλλειν, καὶ μὲν δὴ καὶ χαλκευτικὸν τινα ἢ τεκτονικὸν ὄντα τοῦ κατὰ τὴν τέχνην ἐφίεσθαι τέλους, ἡμᾶς δὲ καὶ τῶν τοιούτων δημιουργῶν ἀπολείπεσθαι, πρὸς γε τὸ συνορᾶν δύνασθαι τὰ ἡμέτερα; Οὐ γὰρ δὴ τῶν μὲν χειρωνακτῶν ἐστὶ τι πέρασ τῆς ἐργασίας, τοῦ δὲ ἀνθρωπίνου βίου σκοπὸς οὐκ ἔστι, πρὸς ὃν ἀφορῶντα πάντα ποιεῖν καὶ λέγειν χρὴ τὸν γε μὴ τοῖς ἀλόγοις παντάπασι προσεοικέναι μέλλοντα· ἢ οὕτως ἂν εἶμεν ἀτεχνῶς κατὰ τῶν πλοίων τὰ ἀνερμάτιστα, οὐδενὸς ἡμῖν νοῦ ἐπὶ τῶν τῆς ψυχῆς οἰάκων καθεζομένου, εἰκὴ κατὰ τὸν βίον ἄνω καὶ κάτω περιφερόμενοι. Ἀλλ' ὥσπερ ἐν τοῖς γυμνικοῖς ἀγῶσιν, εἰ δὲ βούλει, τοῖς μουσικῆς, ἐκείνων εἰσὶ τῶν ἀγῶνων αἱ μελέται ὧν περ οἱ στέφανοι, καὶ οὐδεὶς γε πάλιν ἀσκῶν ἢ παγκράτιον εἶτα κιθαρίζειν ἢ αὐλεῖν μελετᾷ. Οὐκ οὖν ὁ Πολυδάμας γε³⁵, ἀλλ' ἐκεῖνος πρὸ τοῦ ἀγῶνος τοῦ Ὀλυμπιάσι τὰ ἄρματα ἴσθη τρέχοντα, καὶ διὰ τούτων τὴν ἰσχὺν ἐκράτνε. Καὶ ὁ γε Μίλων ἀπὸ τῆς ἀληλειμμένης ἀσπίδος οὐκ ἐξωθεῖτο, ἀλλ' ἀντεῖχεν ὠθούμενος οὐχ ἦττον ἢ οἱ ἀνδριάντες οἱ τῷ μολύβδῳ συνδεδεμένοι. Καὶ ἀπαξαπλῶς αἱ μελέται αὐτοῖς παρασκευαί τῶν ἄθλων ἦσαν. Εἰ δὲ τὰ Μαρσίου ἢ τὰ Ὀλύμπου τῶν Φρυγῶν³⁶ περιειργάζοντο κρούματα, καταλιπόντες τὴν κόνιν καὶ τὰ γυμνάσια, ταχὺ γ' ἂν στεφάνων ἢ δόξης ἔτυχον, ἢ διέφυγον τὸ μὴ καταγέλαστοι εἶναι κατὰ τὸ σῶμα; Ἀλλ' οὐ μέντοι οὐδ' ὁ Τιμόθεος³⁷ τὴν μελωδίαν ἀφείκ ἐν ταῖς

³⁵ «Во всяком случае не так поступал знаменитый Полидам: наоборот, он, и пр.»; Suda Lex.: Πολυδάμας, Σκοτουσσαῖος, παγκρατιαστής· ὃς ἐγένετο μέγιστος τῶν κατ' αὐτὸν πάντων ἀνθρώπων.

³⁶ Ο Μαρσίης καὶ ἐκεῖνος μαθητὴς Ὀλίμπου, φρυγίῳ φλειγιστῶν, ἀκούσας τὸν Ἡρόδοτον (7.26); οὐδὲν ἐπισημαίνει τὴν ἀπόδοσιν τῆς λέξεως Μαρσίης καὶ Ἀπόλλωνος ἐπισημαίνει Κσενόφοντα (Απ. 1.2.8).

³⁷ Ср. Suda, s. v. : Τιμόθεος ὁ ἀσπληγὴς ἠδὲ ποτὲ τῆς Ἀθηνᾶς τὸν ὄρθιον νόμον καλούμενον καὶ ἐς τοσόνδε ἐξέπληττεν Ἀλέξανδρον τοῖς μέλεσιν, ὡς μεταξὺ καὶ ἀκούσαντα ἀΐξαι ἐπὶ τὰ ὄπλα. τὸν δὲ φάσαι, ὅτι τοιαῦτα χρὴ εἶναι τὰ βασιλικά ἀσπληγῆματα. Ср. Himerii Decl.16.12-19: Ἐφρόνει ποτὲ βασιλεὺς μικρότερον· οὐκ εἶα τοῦτο Τιμόθεος, ἀλλὰ καὶ εἰς οὐρανὸν αὐτὸν ἀνήγε τὴν γνώμην τοῦ

παλαιστραϊς διηγεν. Οὐ γὰρ ἂν τοσοῦτον ὑπῆρξεν αὐτῷ διενεγκεῖν ἀπάντων τῆ μουσικῆ, ᾧ γε τοσοῦτον περιῆν τῆς τέχνης ὥστε καὶ θυμὸν ἐγείρειν διὰ τῆς συντόνου καὶ αὐστηρᾶς ἁρμονίας, καὶ μέντοι καὶ χαλᾶν καὶ μαλάττειν πάλιν διὰ τῆς ἀνειμένης, ὅποτε βούλοιο. Ταύτη τοι καὶ Ἀλεξάνδρῳ ποτὲ τὸ Φρύγιον ἐπαυλήσαντα ἐξαναστῆσαι αὐτὸν ἐπὶ τὰ ὄπλα λέγεται μεταξὺ δειπνοῦντα, καὶ ἐπαναγαγεῖν πάλιν πρὸς τοὺς συμπότας, τὴν ἁρμονίαν χαλάσαντα. Τοσαύτην ἰσχὺν ἔν τε μουσικῆ καὶ τοῖς γυμνικοῖς ἀγῶσι πρὸς τὴν τοῦ τέλους κτῆσιν ἢ μελέτη παρέχεται.

Ἐπεὶ δὲ στεφάνων καὶ ἀθλητῶν ἐμνήσθην, ἐκεῖνοι μυρία παθόντες ἐπὶ μυρίοις, καὶ πολλαχόθεν τὴν ῥώμην ἑαυτοῖς συναυξήσαντες, πολλὰ μὲν γυμναστικοῖς ἐνιδρώσαντες πόνοις, πολλὰς δὲ πληγὰς ἐν παιδοτρίβου λαβόντες, δίαιταν δὲ οὐ τὴν ἡδίστην, ἀλλὰ τὴν παρὰ τῶν γυμναστῶν αἰρούμενοι, καὶ τᾶλλα, ἵνα μὴ διατρίβω λέγων, οὕτω διάγοντες ὡς τὸν πρὸ τῆς ἀγωνίας βίον μελέτην εἶναι τῆς ἀγωνίας, τηνικαῦτα ἀποδύονται πρὸς τὸ στάδιον, καὶ πάντα πονοῦσι καὶ κινδυνεύουσιν, ὥστε κοτίνου λαβεῖν στέφανον ἢ σελίνου, ἢ ἄλλου τινὸς τῶν τοιούτων, καὶ νικῶντες ἀναρρηθῆναι παρὰ τοῦ κήρυκος. Ἡμῖν δέ, οἷς ἄθλα τοῦ βίου πρόκειται οὕτω θαυμαστὰ πλήθει τε καὶ μεγέθει ὥστε ἀδύνατα εἶναι ῥηθῆναι λόγῳ, ἐπ' ἄμφω καθεύδουσι, καὶ κατὰ πολλὴν διαιωμένοις ἄδειαν, τῆ ἑτέρῃ λαβεῖν τῶν χειρῶν ὑπάρξει; Πολλοῦ μὲντ' ἂν ἄξιον ἦν ἡ ῥαθυμία τῷ βίῳ, καὶ ὁ γε Σαρδανάπαλος³⁸ τὰ πρῶτα πάντων εἰς εὐδαιμονίαν ἐφέρετο, ἢ καὶ ὁ Μαργίτης, εἰ βούλει, ὃν οὐτ' ἄροτῆρα, οὔτε σκαπτῆρα, οὔτε ἄλλο τι τῶν κατὰ τὸν βίον ἐπιτηδείων

βασιλέως τοῖς μέλεσι. θυμὸς ἐπέζει τοῦ μετρίου πλέον· ἀφήρει παρῶν ἐκεῖνος τὸ πλεονάζον τοῖς κρούσμασιν. ἄθυμος ἦν· μειδιῶντα εὐθὺς ἐδείκνυ. ἡδοναῖς ἐνεδίδου· εἶδες ἂν εὐθὺς σεμνὸν μετὰ τὴν μουσικὴν Ἀλεξάνδρον. καὶ τὸ σύμπαν εἰπεῖν, τοιοῦτον ἐξῆν ὄραν ἐκεῖνον, ὅποιον αὐτὸν ἐποίει διὰ τῶν ἀυλημάτων Τιμόθεος ...

³⁸ Сарданапал, последний царь древнеассирийской империи, знаменитый своей изнеженной и развратной жизнью (ср. Diod. Sic. 2.23.1.1 sqq.: Σαρδανάπαλλος δέ, τριακοστὸς μὲν ὢν ἀπὸ Νίνου τοῦ συστησαμένου τὴν ἡγεμονίαν, ἔσχατος δὲ γενόμενος Ἀσσυρίων βασιλεύς, ὑπερῆρεν ἅπαντας τοὺς πρὸ αὐτοῦ τρυφῆ καὶ ῥαθυμίας. χωρὶς γὰρ τοῦ μηδ' ὑφ' ἑνὸς τῶν ἔξωθεν ὀραῖσθαι βίον ἔζησε γυναικός, κτλ.); был лишен царства мидийским полководцем Ардаком; будучи осажден в Ниневии и отчаявшись в спасении, он сжег свои сокровища, слуг и себя самого (*ibid.* 2.27.2.4-3.1: ἵνα δὲ μὴ τοῖς πολεμίοις ὑποχείριος γένηται, πυρᾶν ἐν τοῖς βασιλείοις κατεσκεύασεν ὑπερμεγέθη, καὶ τὸν τε χρυσὸν καὶ τὸν ἄργυρον ἅπαντα, πρὸς δὲ τούτοις τὴν βασιλικὴν ἐσθῆτα πᾶσαν ἐπὶ ταύτην ἐσώρευσε, τὰς δὲ παλλακίδας καὶ τοὺς εὐνοῦχους συγκλείσας εἰς τὸν ἐν μέσῃ τῇ πυρᾷ κατεσκευασμένον οἶκον ἅμα τούτοις ἅπασιν ἑαυτὸν τε καὶ τὰ βασιλεία κατέκαυσε).

εἶναι Ὅμηρος ἔφησεν, εἰ δὴ Ὅμηρου ταῦτα. Ἀλλὰ μὴ ἀληθῆς μάλλον ὁ τοῦ Πιπτακοῦ λόγος, ὃς χαλεπὸν ἔφησεν ἐσθλὸν ἔμμεναι; Διὰ πολλῶν γὰρ δὴ τῷ ὄντι πόνων διεξεληθοῦσι μόλις ἂν τῶν ἀγαθῶν ἐκείνων τυχεῖν ἡμῖν περιγένοιτο, ὧν ἐν τοῖς ἄνω λόγοις οὐδὲν εἶναι παράδειγμα τῶν ἀνθρωπίνων ἐλέγομεν. Οὐ δὴ οὖν ῥαθυμητέον ἡμῖν, οὐδὲ τῆς ἐν βραχεῖ ῥαστώνης μεγάλας ἐλπίδας ἀνταλλακτέον, εἶπερ μὴ μέλλοιμεν ὄνειδη τε ἕξειν καὶ τιμωρίας ὑφέξειν, οὐ τι παρὰ τοῖς ἀνθρώποις ἐνθάδε (καίτοι καὶ τοῦτο οὐ μικρὸν τῷ γε νοῦν ἔχοντι), ἀλλ' ἐν τοῖς, εἴτε ὑπὸ γῆν, εἴτε καὶ ὅπου δὴ τοῦ παντὸς ὄντα τυγχάνει, δικαιοτηρίοις. Ὡς τῷ μὲν ἀκουσίως τοῦ προσήκοντος ἀμαρτόντι κἂν συγγνώμη τις ἴσως παρὰ τοῦ Θεοῦ γένοιτο· τῷ δὲ ἐξεπίτηδες τὰ χεῖρω προελομένῳ οὐδεμία παραίτησις τὸ μὴ οὐχὶ πολλαπλασίῳ τὴν κόλασιν ὑποσχεῖν.

IX Τί οὖν ποιῶμεν; φαίη τις ἄν. Τί ἄλλο γε ἢ τῆς ψυχῆς ἐπιμέλειαν ἔχειν, πᾶσαν σχολὴν ἀπὸ τῶν ἄλλων ἄγοντας; Οὐ δὴ οὖν τῷ σώματι δουλευτέον, ὅτι μὴ πᾶσα ἀνάγκη, ἀλλὰ τῇ ψυχῇ τὰ βέλτιστα ποριστέον, ὥσπερ ἐκ δεσμοτηρίου³⁹ τῆς πρὸς τὰ τοῦ σώματος πάθη κοινωνίας αὐτὴν διὰ φιλοσοφίας⁴⁰ λύοντας, ἅμα δὲ καὶ τὸ σῶμα τῶν παθῶν κρεῖττον ἀπεργαζομένους, γαστροὶ μὲν γε τὰ ἀναγκαῖα ὑπηρετοῦντας, οὐχὶ τὰ ἥδιστα, ὡς οἱ γε τραπεζοποιούς τινας καὶ μαγείρους περινοοῦντες, καὶ

³⁹ Cp. Plat. *Phaed.* 62b; 82b10-c8 (Εἰς δὲ γε θεῶν γένος μὴ φιλοσοφήσαντι καὶ παντελῶς καθαρῷ ἀπιόντι οὐ θέμις ἀφικνεῖσθαι ἀλλ' ἢ τῷ φιλομαθεῖ. ἀλλὰ τούτων ἕνεκα, ὧ ἑταῖρε Σιμμία τε καὶ Κέβης, οἱ ὀρθῶς φιλόσοφοι ἀπέχονται τῶν κατὰ τὸ σῶμα ἐπιθυμιῶν ἀπασῶν καὶ καρτεροῦσι καὶ οὐ παραδιδόασιν αὐταῖς ἑαυτούς, οὐ τι οἰκοφθορίαν τε καὶ πενίαν φοβούμενοι, ὥσπερ οἱ πολλοὶ καὶ φιλοχρήματοι· οὐδὲ αὖ ἀτιμίαν τε καὶ ἀδοξίαν μοχθηρίας δεδιότες, ὥσπερ οἱ φίλαρχοί τε καὶ φιλότιμοι, ἔπειτα ἀπέχονται αὐτῶν); *Crat.* 400c; etc.

⁴⁰ О понимании христианской жизни как подлинной философии ср.: Justin. Mart. *Dialog. cum Tryphone* 2.1.1-4: ἔστι γὰρ τῷ ὄντι φιλοσοφία μέγιστον κτῆμα καὶ τιμιώτατον θεῶ, ᾧ τε προσάγει καὶ συνίστησιν ἡμᾶς μόνη, καὶ ὅσοι ὡς ἀληθῶς οὐτοῖ εἰσιν οἱ φιλοσοφία τὸν νοῦν προσεσχηκότες. Euseb *Demonstr. Evang.* 1.2.10.1-5: ...ὁ χριστιανισμός... παλαιότατον εὐσεβείας πολίτευμα, καὶ ἀρχαιοτάτη μὲν τις φιλοσοφία πλὴν ἀλλὰ νεωστὶ πᾶσιν ἀνθρώποις τοῖς καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης νενομοθετημένη. Basil. *Prolog.* 5 (*Sermo asceticus*) [Dub.] 31.881.27-39: Χρῆ τοίνυν, καθάπερ οἱ ἐπὶ τὸ λουτρὸν εἰσιόντες γυμνοῦνται παντὸς περιβλήματος, οὕτω καὶ τοὺς τῇ ἀσκητικῇ προσερχομένους ζωῇ, πάσης ὕλης βιωτικῆς γυμνωθέντας, ἐντὸς τοῦ κατὰ φιλοσοφίαν γενέσθαι βίου. Τὸ μὲν οὖν προηγούμενόν ἐστι, καὶ οὐ μάλιστα προσήκει τὸν Χριστιανὸν ἐπιμελεῖσθαι, γυμνωθῆναι τὰ κατὰ τὴν κακίαν πάθη τὰ ποικίλα τε καὶ διάφορα, δι' ὧν μολύνεται ἡ ψυχὴ· χρῆ δὲ κατὰ δευτέρον λόγον καὶ τὴν τῶν ὑπαρχόντων ἀποταγὴν κατορθωθῆναι τῷ πρὸς τὸν ὑψηλὸν ἀποβλέποντι βίον, διότι πολὺν παρέχει περισπασμὸν τῇ ψυχῇ ἢ τῶν ὑλικῶν πραγμάτων φροντίς τε καὶ ἐπιμέλεια.

πᾶσαν διερευνώμενοι γῆν τε καὶ θάλασσαν, οἷόν τινα χαλεπῶ δεσπότη φόρους ἀπάγοντες, ἔλεινοὶ τῆς ἀσχολίας, τῶν ἐν ἄδου κολαζομένων οὐδὲν πάσχοντες ἀνεκτότερον, ἀτεχνῶς εἰς πῦρ ξαίνοντες, καὶ κοσκίνῳ φέροντες ὕδωρ, καὶ εἰς τετρημένον ἀντλοῦντες πίθον, οὐδὲν πέρας τῶν πόνων ἔχοντες. Κουράς δὲ καὶ ἀμπεχόνας ἔξω τῶν ἀναγκαίων περιεργάζεσθαι, ἢ δυστυχούντων ἐστὶ, κατὰ τὸν Διογένηος λόγον, ἢ ἀδικούντων⁴¹. Ὡστε καλλωπιστὴν εἶναι καὶ ὀνομάζεσθαι ὁμοίως αἰσχρὸν ἠγεῖσθαι φημι δεῖν τοὺς τοιούτους ὡς τὸ ἔταιρειν ἢ ἀλλοτρίοις γάμοις ἐπιβουλεύειν. Τί γὰρ ἂν διαφέροι, τῷ γε νοῦν ἔχοντι, ξυστίδα ἀναβεβλήσθαι, ἢ τι τῶν φαύλων ἰμάτιον φέρειν, ἕως ἂν μηδὲν ἐνδέη τοῦ πρὸς χειμῶνά τε εἶναι καὶ θάλπος ἀλεξητήριον; Καὶ τᾶλλα δὴ τὸν αὐτὸν τρόπον μὴ περιττότερον τῆς χρείας κατεσκευάσθαι, μηδὲ περιέπειν τὸ σῶμα πλεον ἢ ὡς ἄμεινον τῇ ψυχῇ. Οὐχ ἦττον γὰρ ὄνειδος ἀνδρὶ, τῷ γε ὡς ἀληθῶς τῆς προσηγορίας ταύτης ἀξίῳ, καλλωπιστὴν καὶ φιλοσώματον εἶναι, ἢ πρὸς ἄλλο τι τῶν παθῶν ἀγεννῶς διακεῖσθαι. Τὸ γὰρ τὴν πᾶσαν σπουδὴν εἰσφέρεισθαι ὅπως ὡς κάλλιστα αὐτῷ τὸ σῶμα ἔξοι οὐ διαγινώσκοντός ἐστιν ἑαυτόν, οὐδὲ συνιέντος τοῦ σοφοῦ παραγγέλματος, ὅτι οὐ τὸ ὀρώμενόν ἐστιν ὁ ἄνθρωπος, ἀλλὰ τινος δεῖ περιττοτέρας σοφίας, δι' ἧς ἕκαστος ἡμῶν ὅστις ποτέ ἐστιν ἑαυτὸν ἐπιγνώσεται. Τοῦτο δὲ μὴ καθηραμένοις τὸν νοῦν ἀδυνατώτερον ἢ λημῶντι πρὸς τὸν ἥλιον ἀναβλέψαι. Κάθαρσις δὲ ψυχῆς, ὡς ἀθρόως τε εἰπεῖν καὶ ὑμῖν ἰκανῶς, τὰς διὰ τῶν αἰσθήσεων ἡδονὰς ἀτιμάζειν μὴ ὀφθαλμοὺς ἐστιᾶν ταῖς ἀτόποις τῶν θαυματοποιῶν ἐπιδείξειςιν, ἢ σωμάτων θεαῖς ἡδονῆς κέντρον ἐναφιέντων, μὴ διὰ τῶν ὠτῶν διεφθαρμένην μελωδίαν τῶν ψυχῶν καταχεῖν. Ἀνελευθερίας γὰρ δὴ καὶ ταπεινότητος ἔκγονα πάθη ἐκ τοῦ τοιοῦδε τῆς μουσικῆς εἶδους ἐγγίνεσθαι πέφυκεν. Ἀλλὰ τὴν ἑτέραν μεταδιωκτέον ἡμῖν, τὴν ἀμείνω τε καὶ εἰς ἄμεινον φέρουσαν, ἢ καὶ Δαβὶδ χρώμενος, ὁ ποιητὴς τῶν ἱερῶν ἀσμάτων, ἐκ τῆς μανίας, ὡς φασὶ, τὸν βασιλέα καθίστη⁴². Λέγεται δὲ καὶ Πυθαγόραν, κωμασταῖς περιτυχόντα

⁴¹ Diod. L. 7.54.5-6: μειράκιον ἰδὼν καλλωπιζόμενον ἔφη, “εἰ μὲν πρὸς ἄνδρα, ἀτυχεῖς· εἰ δὲ πρὸς γυναῖκα, ἀδικεῖς”.

⁴² I Reg. 16.14-23: ...от Саула отступил Дух Господень, и возмущал его злой дух от Господа. И сказали слуги Сауловы ему: вот, злой дух от Бога возмущает тебя; пусть господин наш прикажет слугам своим, которые пред тобою, поискать человека, искусного в игре на гуслях, и когда придет на тебя злой дух от Бога, то он,

μεθύουσι, κελεῦσαι τὸν ἀύλητὴν τὸν τοῦ κόμου κατάρχοντα, μεταβαλόντα τὴν ἀρμονίαν, ἐπαυλῆσαι σφισι τὸ Δώριον· τοὺς δὲ οὕτως ἀναφρονῆσαι ὑπὸ τοῦ μέλους ὥστε τοὺς στεφάνους ῥίψαντας, αἰσχυνομένους ἐπανελθεῖν. Ἔτεροι δὲ πρὸς αὐλὸν κορυβαντιῶσι καὶ ἐκβακχεύονται. Τοσοῦτόν ἐστι τὸ διάφορον ὑγιῶς ἢ μοχθηρᾶς μελωδίας ἀναπλησθῆναι. Ὡστε τῆς νῦν δὴ κρατούσης ταύτης ἦττον ὑμῖν μεθεκτέον ἢ οὔτινοσοῦν τῶν προδήλως αἰσχίστων. Ἀτμούς γε μὴν παντοδαπούς ἡδονῆν ὀσφρήσει φέροντας τῷ ἀέρι καταμιγνύναι, ἢ μύροις ἑαυτοὺς ἀναχρώννυσθαι, καὶ ἀπαγορεύειν αἰσχύνομαι. Τί δ' ἂν τις εἴποι περὶ τοῦ μὴ χρῆναι τὰς ἐν ἀφῆ καὶ γεύσει διώκειν ἡδονάς, ἢ ὅτι καταναγκάζουσιν αὐταὶ τοὺς περὶ τὴν ἑαυτῶν θήραν ἐσχολακότας, ὥσπερ τὰ θρέμματα, πρὸς τὴν γαστέρα καὶ τὰ ὑπ' αὐτὴν συννευκότας ζῆν;

Ἐνὶ δὲ λόγῳ, παντὸς ὑπεροπτεῖον τοῦ σώματος τῷ μὴ ὡς ἐν βορβόρῳ ταῖς ἡδοναῖς αὐτοῦ κατορωρύχθαι μέλλοντι, ἢ τοσοῦτον ἀνθεκτέον αὐτοῦ ὅσον, φησὶ Πλάτων, ὑπηρεσίαν φιλοσοφία κτωμένων, εἰκότα που λέγων τῷ Παύλῳ, ὃς παραινεῖ μηδεμίαν χρῆναι τοῦ σώματος πρόνοιαν ἔχειν εἰς ἐπιθυμιῶν ἀφορμὴν⁴³. Ἦ τί διαφέρουσιν οἱ τοῦ μὲν σώματος, ὡς ἂν κάλλιστα ἔχοι, φροντίζουσι, τὴν δὲ χρησομένην αὐτῷ ψυχὴν ὡς οὐδενὸς ἀξίαν περιορῶσι, τῶν περὶ τὰ ὄργανα σπουδαζόντων, τῆς δὲ δι' αὐτῶν ἐνεργούσης τέχνης καταμελούντων; Πᾶν μὲν οὖν τὸναντίον κολάζειν αὐτὸ καὶ κατέχειν, ὥσπερ θηρίου τὰς ὀρμάς, προσῆκε καὶ τοὺς ἀπ' αὐτοῦ θορύβους ἐγγινομένους τῇ ψυχῇ οἶονεὶ μάστιγι τῷ λογισμῷ καθικνουμένους κοιμίζειν, ἀλλὰ μὴ πάντα χαλινὸν ἡδονῆς ἀνέντας περιορᾶν τὸν νοῦν ὥσπερ ἡνίοχον ὑπὸ δυσηνίων ἵππων ὕβρει φερομένων παρασυρόμενον ἄγεσθαι καὶ τοῦ Πυθαγόρου μεμνησθαι, ὃς τῶν συνόντων τινὰ καταμαθῶν γυμνασίῳ τε καὶ σιτίῳ ἑαυτὸν εὖ μάλα κατασαρκοῦντα «Οὗτος, ἔφη, οὐ παύση χαλεπώτερον σεαυτῷ κατασκευάζων τὸ δεσμωτήριον;» Διὸ δὴ καὶ Πλάτωνά φασι, τὴν ἐκ σώματος βλάβην προειδόμενον, τὸ νοσῶδες χωρίον τῆς Ἀττικῆς τὴν Ἀκαδημίαν καταλαβεῖν ἐξεπίτηδες, ἵνα τὴν ἄγαν εὐπάθειαν τοῦ σώματος, οἶον

играя рукою своею, будет успокоивать тебя. 18.10: И было на другой день: напал злой дух от Бога на Саула, и он бесновался в доме своем, а Давид играл рукою своею на струнах, как и в другие дни.

⁴³ Cf. Rom. 13.14: но облекитесь в Господа нашего Иисуса Христа, и попечения о плоти не превращайте в похоти.; Galat. 5.16: Я говорю: поступайте по духу, и вы не будете исполнять вожелений плоти.

ἀμπέλου τὴν εἰς τὰ περιττὰ φοράν, περικόπτοι. Ἐγὼ δὲ καὶ σφαλερὰν εἶναι τὴν ἐπ' ἄκρον εὐεξίαν ἰατρῶν ἤκουσα.

Ὅτε τοίνυν ἡ ἄγαν αὕτη τοῦ σώματος ἐπιμέλεια αὐτῷ τε ἀλυσιτελῆς τῷ σώματι, καὶ πρὸς τὴν ψυχὴν ἐμπόδιόν ἐστι, τό γε ὑποπεπτωκένας τούτῳ καὶ θεραπεύειν μανία σαφής. Ἀλλὰ μὴν εἰ τούτου γε ὑπερορᾶν μελετήσασμεν, σχολῆ γ' ἂν ἄλλο τι τῶν ἀνθρωπίνων θαυμάσασμεν. Τί γὰρ ἔτι χρῆσόμεθα πλούτῳ, τὰς διὰ τοῦ σώματος ἡδονὰς ἀτιμάζοντες; Ἐγὼ μὲν οὐχ ὀρῶ, πλὴν εἰ μή, κατὰ τοὺς ἐν τοῖς μύθοις δράκοντας, ἡδονὴν τινα φέροι θησαυροῖς κατορωρυγμένοις ἐπαγρυπνεῖν. Ὅ γε μὴν ἐλευθερίως πρὸς τὰ τοιαῦτα διακειῖσθαι πεπαιδευμένος πολλοῦ ἂν δέοι ταπεινόν τι καὶ αἰσχροὺν ἔργῳ ἢ λόγῳ ποτὲ προελέσθαι. Τὸ γὰρ τῆς χρείας περιττότερον, κἂν Λύδιον ἢ ψῆγμα⁴⁴, κἂν τῶν μυρμηκῶν ἔργον τῶν χρυσοφόρων, τοσοῦτῳ πλέον ἀτιμάσει ὅσῳπερ ἂν ἦττον προσδέηται· αὐτὴν δὲ δῆπου τὴν χρείαν τοῖς τῆς φύσεως ἀναγκαίοις, ἀλλ' οὐ ταῖς ἡδοναῖς ὀριεῖται. Ὡς οἱ γε τῶν ἀναγκαίων ὄρων ἔξω γενόμενοι, παραπλησίως τοῖς κατὰ τοῦ πρᾶνου φερομένοις, πρὸς οὐδὲν στάσιμον ἔχοντες ἀποβῆναι, οὐδαμοῦ τῆς εἰς τὸ πρόσω φορᾶς ἴστανται ἀλλ' ὅσῳπερ ἂν πλείω προσπεριβάλλωνται, τοῦ ἴσου δέονται ἢ καὶ πλείονος πρὸς τὴν τῆς ἐπιθυμίας ἐκπλήρωσιν, κατὰ τὸν Ἐξηκεστίδου⁴⁵ Σόλωνα, ὅς φησι

Πλούτου δ' οὐδὲν τέρμα πεφασμένον ἀνδράσι κείται.

Τῷ δὲ Θεόγνιδι πρὸς ταῦτα διδασκάλῳ χρηστέον λέγοντι

Οὐκ ἔραμαι πλουτεῖν, οὐτ' εὐχομαι, ἀλλὰ μοι εἶη

ζῆν ἀπὸ τῶν ὀλίγων, μηδὲν ἔχοντι κακόν.

Ἐγὼ δὲ καὶ Διογένους ἄγαμαι τὴν πάντων ὁμοῦ τῶν ἀνθρωπίνων ὑπεροψίαν, ὅς γε καὶ βασιλέως τοῦ μεγάλου ἑαυτὸν ἀπέφηνε πλουσιώτερον, τῷ ἐλαττόνων ἢ ἐκεῖνος κατὰ τὸν βίον προσδεῖσθαι. Ἡμῖν δὲ ἄρα εἰ μὴ τὰ Πυθίου τοῦ Μυσοῦ προσεῖη τάλαντα, καὶ πλέθρα γῆς τόσα καὶ τόσα, καὶ βοσκημάτων ἔσμοι πλείους ἢ ἀριθμῆσαι, οὐδὲν ἐξαρκέσει; Ἀλλ', οἶμαι, προσήκει ἀπόντα τε μὴ ποθεῖν τὸν πλοῦτον, καὶ παρόντος μὴ τῷ κεκτηῖσθαι μᾶλλον φρονεῖν ἢ τῷ εἰδέναι αὐτὸν εὖ διατίθεσθαι. Τὸ γὰρ τοῦ Σωκράτους εὖ ἔχει ὅς μέγα φρονούντος πλουσίου ἀνδρὸς

44

45 Cp. Suda: Σόλων, Ἐξηκεστίδου, Ἀθηναῖος, φιλόσοφος, νομοθέτης καὶ δημαγωγός.

ἐπὶ τοῖς χρήμασιν, οὐ πρότερον αὐτὸν θαυμάσειν ἔφη πρὶν ἂν καὶ ὅτι κεχρηῆσθαι τούτοις ἐπίσταται πειραθῆναι. Ἡ Φειδίας μὲν καὶ Πολύκλειτος, εἰ τῷ χρυσίῳ μέγα ἐφρόνουν καὶ τῷ ἐλέφαντι ὧν ὁ μὲν Ἡλείοις τὸν Δία, ὁ δὲ τὴν Ἥραν Ἀργείοις ἐποησάτην, καταγελάστω ἂν ἦσθην ἀλλοτρίῳ πλούτῳ καλλωπιζόμενοι, ἀφέντες τὴν τέχνην, ὑφ' ἧς καὶ ὁ χρυσοῦς ἡδίων καὶ τιμιώτερος ἀπεδείχθη, ἡμεῖς δέ, τὴν ἀνθρωπείαν ἀρετὴν οὐκ ἐξαρκεῖν ἑαυτῇ πρὸς κόσμον ὑπολαμβάνοντες, ἐλάττονος αἰσχύνης ἄξια ποιεῖν οἴομεθα;

Ἀλλὰ δῆτα πλούτου μὲν ὑπεροψόμεθα, καὶ τὰς διὰ τῶν αἰσθήσεων ἡδονὰς ἀτιμάσομεν, κολακείας δὲ καὶ θωπείας διωξόμεθα, καὶ τῆς Ἀρχιλόχου ἀλώπεκος⁴⁶ τὸ κερδαλέον τε καὶ ποικίλον ζηλώσομεν; Ἄλλ' οὐκ ἔστιν ὁ μᾶλλον φευκτέον τῷ σωφρονοῦντι τοῦ πρὸς δόξαν ζῆν, καὶ τὰ τοῖς πολλοῖς δοκοῦντα περισκοπεῖν, καὶ μὴ τὸν ὀρθὸν λόγον ἡγεμόνα ποιεῖσθαι τοῦ βίου, ὥστε, κὰν πᾶσιν ἀνθρώποις ἀντιλέγειν, κὰν ἀδοξεῖν καὶ κινδυνεύειν ὑπὲρ τοῦ καλοῦ δέη, μηδὲν αἰρεῖσθαι τῶν ὀρθῶς ἐγνωσμένων παρακινεῖν. Ἡ τὸν μὴ οὕτως ἔχοντα τί τοῦ Αἰγυπτίου σοφιστοῦ φήσομεν ἀπολείπειν, ὃς φυτὸν ἐγίγνετο καὶ θηρίον, ὅποτε βούλοιτο, καὶ πῦρ καὶ ὕδωρ καὶ πάντα χρήματα; εἴπερ δὴ καὶ αὐτὸς νῦν μὲν τὸ δίκαιον ἐπαινέσεται παρὰ τοῖς τοῦτο τιμῶσι, νῦν δὲ τοὺς ἐναντίους ἀφήσει λόγους, ὅταν τὴν ἀδικίαν εὐδοκιμοῦσαν αἰσθηται, ὅπερ δίκης ἐστὶ κολάκων. Καὶ ὥσπερ φασὶ τὸν πολύποδα τὴν χροᾶν πρὸς τὴν ὑποκειμένην γῆν, οὕτως αὐτὸς τὴν διάνοιαν πρὸς τὰς τῶν συνόντων γνώμας μεταβαλεῖται.

Χ Ἀλλὰ ταῦτα μὲν που κὰν τοῖς ἡμετέροις λόγοις⁴⁷ τελειότερον μαθησόμεθα· ὅσον δὲ σκιαγραφίαν τινὰ τῆς ἀρετῆς, τό γε νῦν εἶναι⁴⁸, ἐκ τῶν ἔξωθεν παιδευμάτων περιγραψόμεθα. Τοῖς γὰρ ἐπιμελῶς ἐξ ἐκάστου τὴν ὠφέλειαν ἀθροίζουσιν, ὥσπερ τοῖς μεγάλοις τῶν ποταμῶν, πολλαὶ γίνεσθαι πολλαχόθεν αἱ προσθῆκαι πεφύκασι. Τὸ γὰρ καὶ σμικρὸν ἐπὶ σμικρῷ κατατίθεσθαι, οὐ μᾶλλον εἰς

⁴⁶ Hesych : κερδαλεόφρων· ἐκ παντὸς κερδαίνειν φρονῶν διὰ δόλου.
κερδοῦς φρόνημα ἔχων, τουτέστιν ἀλώπεκος, ὅθεν ὁ δόλιος (A 149)
*κερδαλέη· ἀλώπηξ (Archil. 89,5).

⁴⁷ «В наших (= христианских) книгах», то есть прежде всего в Священном Писании.

⁴⁸ «по крайней мере (γέ), на сей час (τό νῦν εἶναι acc. relat.)».

ἀργυρίου προσθήκην ἢ καὶ εἰς ἡντιναοῦν ἐπιστήμην, ὀρθῶς ἔχειν ἠγεῖσθαι τῷ ποιητῇ⁴⁹ προσήκεν. Ὁ μὲν οὖν Βίας⁵⁰ τῷ υἱεῖ, πρὸς Αἰγυπτίους ἀπαίροντι, καὶ πυνθανομένῳ τί ἂν ποιῶν αὐτῷ μάλιστα κεχαρισμένα πράττοι «Ἐφόδιον, ἔφη, πρὸς γῆρας κτησάμενος», τὴν ἀρετὴν δὴ τὸ ἐφόδιον λέγων, μικροῖς ὅροις αὐτὴν περιγράφων, ὅς γε ἀνθρωπίνῳ βίῳ τὴν ἀπ' αὐτῆς ὠφέλειαν ὠρίζετο. Ἐγὼ δὲ κἂν τὸ Τιθωνοῦ τις γῆρας, κἂν τὸ Ἀργανθωνίου λέγη⁵¹, κἂν τὸ τοῦ μακροβιωτάτου παρ' ἡμῖν Μαθουσάλα, ὅς χίλια ἔτη τριάκοντα δεόντων βῶναι λέγεται, κἂν σύμπαντα τὸν ἀφ' οὗ γεγονόσιν ἄνθρωποι χρόνον ἀναμετρή, ὡς ἐπὶ παίδων διανοίας γελάσομαι, εἰς τὸν μακρὸν ἀποσκοπῶν καὶ ἀγήρω αἰῶνα⁵², οὗ πέρας οὐδὲν ἔστι τῇ ἐπινοίᾳ λαβεῖν, οὐ μᾶλλον γε ἢ τελευτὴν ὑποθέσθαι τῆς ἀθανάτου ψυχῆς. Πρὸς ὄνπερ κτᾶσθαι παραινέσαιμ' ἂν τὰ ἐφόδια, πάντα λίθον, κατὰ τὴν παροιμίαν, κινουῦντας⁵³, ὅθεν ἂν μέλλῃ τις ὑμῖν ἐπ' αὐτὸν ὠφέλεια γενήσεσθαι. Μηδ' ὅτι χαλεπὰ ταῦτα καὶ πόνου δεόμενα, διὰ τοῦτ' ἀποκνήσωμεν ἀλλ' ἀναμνησθέντας

⁴⁹ Cp. Hes. *Erga* 359-360 Plut. *De prof. in virt.* 76c12 sqq.: τὸ γὰρ εἰ καὶ σμικρὸν ἐπὶ σμικρῷ καταθεῖο // καὶ θαμὰ τοῦθ' ἔρδοις οὐ πρὸς ἀργυρίου μόνον αὔξησιν εἴρηται καλῶς, ἀλλ' εἰς ἅπαντα ποιεῖ, μάλιστα δ' εἰς ἀρετῆς ἐπίδοσιν, κτλ.

⁵⁰ См. Diog. L. I 88.3-5: ἐφόδιον ἀπὸ νεότητος εἰς γῆρας ἀναλάμβανε σοφίαν· βεβαιότερον γὰρ τοῦτο τῶν ἄλλων κτημάτων. Биант из Приены, один из Семи мудрецов, особенно любимый Гераклитом (B 39.1-2): ἐν Πριήνῃ Βίας ἐγένετο ὁ Τευτάμεω, οὗ πλείων λόγος ἢ τῶν ἄλλων. «Слово» Бианта, которое имел в виду Гераклит, ои πλείστοι κακοί (Diog. L. I 88.10-11).

⁵¹ Τιθωνοῦ... Ἀργανθωνίου... Μαθουσάλα традиционные примеры долголетия. Тифон, возлюбленный богини Эос, для которого она испросила бессмертие, но без вечной юности (см. *Нумп. Ном.* 4.219 sqq.; ср. изложение мифа в *Scholia in Iliadem (scholia vetera)* 11.1.1-15: Μυθεύεται, ὅτι Τιθωνὸν τὸν Λαομέδοντος, εὐπρεπέστατον τῶν καθ' αὐτὸν, ἐν Ἰλίῳ γενόμενον, ἐρασθεῖσα ἀνῆρπασεν ἡ Ἥμερα, καὶ τῆς τούτου μετέλαβε κοίτης. Αἰτησαμένῳ δὲ αὐτῷ παρέσχεν ἀθανασίαν. Ὁ δὲ γέρον γενόμενος, διὰ γὰρ ἄγνοιαν οὐκ ἠτήσατο ἀθανασίαν σὺν ἀγηρασίᾳ, ἀχθόμενος ὡς τῶν ἐν βίῳ μεταλαμβάνειν οὐ δυνάμενος, ἐκάλεσε τὴν θεὸν, ὅπως αὐτὸν τοῦ ζῆν ἀπαλλάξῃ. Ἡ δὲ, οὐ δὲ γὰρ ἦν δυνατὸν ἀποθανεῖν αὐτὸν, μετέβαλεν εἰς τέττιγα, τὸν μουσικώτατον τῶν πτηνῶν, ὅπως καὶ διὰ τῆς φωνῆς αὐτοῦ τέρεται); Арганфоний, царь Тартесса, проживший 120 лет, см. Herod. I 163 sqq.; Gen. 5.27: «...Всех же дней Мафусала было девятьсот шестьдесят девять лет».

⁵² Упомянутый выше Тифон, как помним, получил ἀθανασίαν, но не ἀγηρασίᾳ. С другой стороны, ἀγήρως в орфической традиции эпитет Времени, одного из трех мировых начал (ср. *Damasc. De princ.* 1.317.15 sqq.; ср. *Procl. In Remp.* 2.138.14). Но ср. в гимне Синесия описание умного неба (8.62-71): Ἐνθ' οὔτε βαθύρροος // ἀκαμαντοπόδας χρόνος // χθονὸς ἔκγονα σύρων, // οὐ κῆρες ἀναιδέες // βαθυκύμονος ὕλας // ἀλλ' αὐτὸς ἀγήραος // αἰὼν ὁ παλαιγενής, // νέος ὢν ἅμα καὶ γέρον, // τᾶς ἀενάω μονᾶς // ταμίας πέλεται θεοῖς.

⁵³ Cp. Diogenianos *Paroemiae* 7.42.1-3: Πάντα κινήσω πέτρον: ὁμοία τῇ, Πάντα λίθον κινήσω. Ἐπὶ οὖν τῶν πάντα τρόπον ἐπινοούντων ὥστε ποιῆσαι ὃ βούλονται ἢ παροιμία λέγεται.

τοῦ παραινέσαντος, ὅτι δέοι βίον μὲν ἄριστον αὐτὸν ἕκαστον προαιρεῖσθαι, ἡδὺν δὲ προσδοκᾶν τῇ συνηθείᾳ γενήσεσθαι⁵⁴, ἐγχειρεῖν τοῖς βελτίστοις. Αἰσχροὺν γὰρ τὸν παρόντα καιρὸν προεμένους ὕστερόν ποτ' ἀνακαλεῖσθαι τὸ παρελθόν, ὅτε οὐδὲν ἔσται πλέον ἀνιωμένοις.

Ἐγὼ μὲν οὖν ἅ κράτιστα εἶναι κρίνω, τὰ μὲν νῦν εἴρηκα, τὰ δὲ παρὰ πάντα τὸν βίον ὑμῖν συμβουλεύσω· ὑμεῖς δέ, τριῶν ἀρρωστημάτων⁵⁵, μὴ τῷ ἀνιάτῳ προσεοικέναι δόξετε, μηδὲ τὴν τῆς γνώμης νόσον παραπλησίαν τῇ τῶν εἰς τὰ σώματα δυστυχησάντων δείξετε. Οἱ μὲν γὰρ τὰ μικρὰ τῶν παθῶν κάμνοντες, αὐτοὶ παρὰ τοὺς ἰατροὺς ἔρχονται οἱ δὲ ὑπὸ μειζόνων καταληφθέντες ἀρρωστημάτων, ἐφ' ἑαυτοὺς καλοῦσι τοὺς θεραπεύσοντας οἱ δὲ εἰς ἀνήκεστον παντελῶς μελαγχολίας παρενεχθέντες, οὐδὲ προσιόντας προσίενται. Ὅ μὴ πάθητε νῦν ὑμεῖς τοὺς ὀρθῶς ἔχοντας τῶν λογισμῶν ἀποφεύγοντες.

⁵⁴ Plut. *De exil.* 602b11-c1: τὸ γὰρ καλὸν ἐκείνο παράγγελμα τῶν Πυθαγορείων 'έλοῦ βίον τὸν ἄριστον, ἡδὺν δ' αὐτὸν ἢ συνηθῆαι ποιήσεί'.

⁵⁵ Plut. *De prof. in virt.* 81f6-82a12: Τῶν τοίνυν δεομένων ἰατρείας οἱ μὲν ὀδόντα πονοῦντες ἢ δάκτυλον αὐτόθεν βαδίζουσι παρὰ τοὺς θεραπεύοντας, οἱ δὲ πυρέττοντες οἴκαδε καλοῦσι καὶ δέονται βοηθεῖν, οἱ δ' εἰς μελαγχολίαν ἢ φρενίτιν ἢ παρακοπήν ἦκοντες οὐδὲ φοιτῶντας ἐνιαχοῦ πρὸς αὐτοὺς ἀνέχονται, ἀλλ' ἐξελαύνουσιν ἢ φεύγουσιν, μηδ' ὅτι νοσοῦσιν ὑπὸ τοῦ σφόδρα νοσεῖν αἰσθανόμενοι. οὕτω δὴ καὶ τῶν ἀμαρτανόντων ἀνήκεστοι μὲν εἰσιν οἱ πρὸς τοὺς ἐλέγχοντας καὶ νουθετοῦντας ἐχθρῶς καὶ ἀγρίως διατιθέμενοι καὶ χαλεπαίνοντες· οἱ δ' ὑπομένοντες καὶ προσιέμενοι πρῶτον ἔχουσι. τὸ δ' ἑαυτὸν ἀμαρτάνοντα παρέχειν τοῖς ἐλέγχουσι καὶ τὸ πάθος λέγειν καὶ τὴν μοχθηρίαν ἀποκαλύπτειν καὶ μὴ χαίρειν λανθάνοντα μηδ' ἀγαπᾶν ἀγνοοῦμενον ἀλλ' ὁμολογεῖν καὶ δεῖσθαι τοῦ ἀπτομένου καὶ νουθετοῦντος οὐ φαῦλον ν εἰη προκοπῆς σημεῖον.